ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ DÁMASO RUIZ-JARABO COLOMER

της 24ης Φεβρουαρίου 2000 *

I — Εισαγωγή

1. Το Μεγάλο Δουκάτο του Λουξεμβούργου άσκησε την παρούσα προσφυγή προκειμένου να επιτύχει την ακύρωση της οδηγίας 98/5/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 16ης Φεβρουαρίου 1998, για τη διευκόλυνση της μόνιμης άσκησης του δικηγορικού επαγγέλματος σε κράτος μέλος διάφορο εκείνου στο οποίο αποκτήθηκε ο επαγγελματικός τίτλος [1] (στο εξής: οδηγία), η οποία εκδόθηκε με τη στήριξη των δεκατεσσάρων άλλων κρατών μελών που εκπροσωπούνται στο Συμβούλιο και με την έγκριση του Κοινοβουλίου, διότι θεωρεί ότι η οδηγία έπρεπε να εκδοθεί ομοφώνως με το πέρας της διαδικασίας διαβουλεύσεως.

Κατά το Μεγάλο Δουκάτο του Λουξεμβούργου, η οδηγία τροποποιεί τη νομοθετική αρχή κατά την οποία η πρόσβαση στο επάγγελμα του δικηγόρου εντός συγκεκριμένου κράτους μέλους εξαρτάται από την προϋπόθεση ότι ο υποψήφιος αποκτά επαρκείς γνώσεις και προσόντα στο δίκαιο αυτού του κράτους.

Το Μεγάλο Δουκάτο του Λουξεμβούργου επικρίνει επίσης το γεγονός ότι η οδηγία συνεπάγεται, εντός του ίδιου του κράτους μέλους, δυσμενή διάκριση σε βάρος των ημεδαπών δικηγόρων σε σχέση με τους διακινούμενους συναδέλφους τους. Διατυπώνει επίσης την αιτίαση ότι η οδηγία δεν είναι επαρκώς αιτιολογημένη.

II — Η πριν από την οδηγία νομοθετική εξέλιξη

2. Η προσβαλλομένη οδηγία εντάσσεται στο πλαίσιο μιας νομοθετικής εξελίξεως που σκοπεί να καταστήσει ουσιαστική έναντι του επαγγέλματος του δικηγόρου την ελεύθερη κυκλοφορία που προβλέπεται από τη Συνθήκη.

Η οδηγία 77/249/ΕΟΚ

3. Ο πρώτος λίθος προς αυτή την κατεύθυνση τέθηκε με την οδηγία 77/249/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 22ας Μαρτίου 1977, περί διευκολύνσεως της πραγματικής ασκήσεως

* Γλώσσα του πρωτοτύπου: η ισπανική.

1 — ΕΕ L 77, σ. 36.

της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών από δικηγόρους [2]. Η οδηγία αυτή, η οποία εκδόθηκε βάσει των τότε άρθρων 57 της Συνθήκης (νυν, κατόπιν τροποποιήσεως, άρθρο 47 ΕΚ) και 66 της Συνθήκης (νυν άρθρο 55 ΕΚ), υποχρέωνε κάθε κράτος μέλος να αναγνωρίζει τους τίτλους δικηγόρου που παρέχονται εντός άλλων κρατών μελών με την επιφύλαξη κάποιων περιορισμών που έχουν ως ακολούθως:

— ο δικηγόρος θα μπορούσε να παρέχει υπηρεσίες μόνο με τον επαγγελματικό τίτλο στη γλώσσα ή σε μία από τις γλώσσες του κράτους μέλους προελεύσεως με την ένδειξη της επαγγελματικής οργανώσεως στην οποία ανήκε ή του δικαστηρίου ενώπιον του οποίου ασκούσε το λειτούργημά του (άρθρο 3)·

— τα κράτη μέλη μπορούσαν να αποκλείσουν από τη ρύθμιση αυτή τη σύνταξη επισήμων εγγράφων παρεχόντων εξουσία διαχειρίσεως της περιουσίας προσώπων που αποβίωσαν ή αναφερομένων στην κτήση ή τη μεταβίβαση εμπραγμάτων δικαιωμάτων επί ακινήτων (άρθρο 1, παράγραφος 1, δεύτερο εδάφιο)·

— τα κράτη μέλη μπορούσαν επίσης να εξαρτούν την άσκηση των δραστηριοτήτων που αφορούν την εκπροσώπηση ή την υπεράσπιση πελάτη ενώπιον δικαστηρίου με δικηγόρο παρέχοντα υπηρεσίες είτε από την υποχρέωσή του να εμφανίζεται ενώπιον του προέδρου του δικαστηρίου και, κατά περίπτωση, ενώπιον του προέδρου του αρμοδίου δικηγορικού συλλόγου στο κράτος μέλος υποδοχής είτε από την υποχρέωσή του να ενεργεί κατόπιν συμφωνίας με δικηγόρο του κράτους υποδοχής ή με «avoué» ή «procuratore» που ασκεί τη δραστηριότητά του ενώπιον του επιληφθέντος δικαστηρίου (άρθρο 5).

Η οδηγία 89/48/ΕΟΚ

4. Το επόμενο στάδιο πραγματοποιήθηκε με την έκδοση, βάσει των πρώην άρθρων 49 της Συνθήκης (νυν, κατόπιν τροποποιήσεως, άρθρο 40 ΕΚ), 57, παράγραφος 1, και 66, της Συνθήκης, της οδηγίας 89/48/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 21ης Δεκεμβρίου 1988, σχετικά με ένα γενικό σύστημα αναγνώρισης των διπλωμάτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης που πιστοποιούν επαγγελματική εκπαίδευση ελάχιστης διάρκειας τριών ετών [3].

5. Σε αντίθεση προς την οδηγία 77/249, η οδηγία 89/48 έχει γενικό περιεχόμενο και ισχύει για όλα τα νομικώς κατοχυρωμένα επαγγέλματα που δεν έχουν ακόμη αποτελέσει το αντικείμενο ειδικών μέτρων. Η οδηγία 89/48 ορίζει συνεπώς ότι το κράτος μέλος υποδοχής δεν μπορεί να αρνείται σε διακινούμενο εργαζόμενο την πρόσβαση σε νομοθετικά κατοχυρωμένο επάγγελμα, χωρίς να έχει εξετάσει την ισοδυναμία των τίτλων ή διπλωμάτων που έχει αποκτήσει στο κράτος του καταγωγής (άρθρο 3).

2 — ΕΕ ειδ. έκδ. 06/001, σ. 249.

3 — ΕΕ 1989, L 19, σ. 16.

6. Το άρθρο 4 της οδηγίας 89/48 επιτρέπει επίσης στο κράτος υποδοχής να απαιτεί επίσης από τον αιτούντα:

α) είτε να αποδεικνύει ότι διαθέτει επαγγελματική πείρα, όταν η διάρκεια της εκπαιδεύσεως την οποία επικαλείται είναι κατά ένα τουλάχιστον έτος κατώτερη από τη διάρκεια που απαιτείται στο κράτος μέλος υποδοχής,

β) είτε να πραγματοποιήσει πρακτική άσκηση προσαρμογής, επί τρία έτη κατ' ανώτατο όριο, ή να υποβληθεί σε δοκιμασία επάρκειας, όταν η εκπαίδευση την οποία έχει λάβει, αφορά τομείς γνώσεων ουσιωδώς διαφορετικούς από εκείνους που καλύπτονται από το δίπλωμα που απαιτείται στο κράτος μέλος υποδοχής.

7. Εντούτοις, όσον αφορά τα νομικά επαγγέλματα, ο κοινοτικός νομοθέτης προσέθεσε την ακόλουθη φράση στο τελευταίο εδάφιο της παραγράφου 1 του άρθρου 4:

«Στην περίπτωση επαγγελμάτων, η εξάσκηση των οποίων απαιτεί επακριβή γνώση του εθνικού δικαίου και ως προς τα οποία η παροχή συμβουλών ή/και συνδρομής σε θέματα εθνικού δικαίου αποτελεί ουσιώδες και σταθερό στοιχείο της άσκησης των επαγγελματικών δραστηριοτήτων τους, το κράτος μέλος υποδοχής μπορεί, κατά παρέκκλιση από την αρχή αυτή, να επιβάλλει δοκιμασία επάρκειας ή την πρακτική άσκηση προσαρμογής.»

Όλα τα κράτη μέλη, με εξαίρεση το Βασίλειο της Δανίας, επέλεξαν τη θέσπιση της δοκιμασίας επάρκειας.

III — Η οδηγία 98/5

8. Μετά από τέσσερα έτη σκληρών διαπραγματεύσεων στο Συμβούλιο, η οδηγία 98/5 δημοσιεύθηκε στις 14 Μαρτίου 1998. Έχει ως σκοπό να διευκολύνει την επί μονίμου βάσεως άσκηση του δικηγορικού επαγγέλματος του δικηγόρου με την ιδιότητα του ελεύθερου επαγγελματία ή του εμμίσθου σε άλλο κράτος μέλος, διάφορο εκείνου στο οποίο αποκτήθηκαν τα επαγγελματικά προσόντα (άρθρο 1, παράγραφος 1).

9. Στην αιτιολογία της οδηγίας, ο νομοθέτης είπε ότι για το θέμα αυτό δικαιολογείται δράση σε κοινοτικό επίπεδο, όχι μόνον επειδή σε σχέση με το γενικό σύστημα αναγνώρισης που θεσπίστηκε με την οδηγία 89/48 προσφέρει στους δικηγόρους μια ευκολότερη λύση που τους επιτρέπει την ένταξη στο επάγγελμα στο κράτος μέλος υποδοχής, αλλά και επειδή ανταποκρίνεται στις ανάγκες των χρηστών του δικαίου, οι οποίοι, λόγω του συνεχούς αυξανόμενου αριθμού των υποθέσεων που απορρέουν κυρίως από την εσωτερική αγορά, αναζητούν νομικές συμβουλές κατά τις διασυνοριακές συναλλαγές στις οποίες συχνά εμπλέκονται το διεθνές, το κοινοτικό και τα εθνικά δίκαια (πέμπτη αιτιολογική σκέψη).

10. Η οδηγία δικαιολογείται επίσης από την ανάγκη λύσεως, σε κοινοτική κλίμακα, του

προβλήματος που απορρέει από το γεγονός ότι μόνον ορισμένα κράτη μέλη επιτρέπουν ήδη στο έδαφός τους, και με διάφορους τρόπους, την άσκηση δικηγορικών δραστηριοτήτων, υπό άλλη μορφή πλην της παροχής υπηρεσιών, από δικηγόρους που έρχονται από άλλα κράτη μέλη και ασκούν το επάγγελμα βάσει του επαγγελματικού τους τίτλου καταγωγής, πράγμα που δημιουργεί διαφορετικές καταστάσεις που εκφράζονται με ανισότητες και στρεβλώσεις του ανταγωνισμού που αποτελούν εμπόδιο στην ελεύθερη κυκλοφορία (έκτη αιτιολογική σκέψη).

11. Το κείμενο του άρθρου 2 της οδηγίας έχει ως ακολούθως:

«Κάθε δικηγόρος έχει το δικαίωμα να ασκεί μονίμως, σε κάθε άλλο κράτος μέλος και υπό τον επαγγελματικό του τίτλο καταγωγής, τις δραστηριότητες του δικηγόρου όπως καθορίζονται στο άρθρο 5.

Η ένταξη στο επάγγελμα του δικηγόρου του κράτους μέλους καταγωγής υπόκειται στις διατάξεις του άρθρου 10.»

12. Το κείμενο του άρθρου 4 της οδηγίας έχει ως ακολούθως:

«1. Ο δικηγόρος που ασκεί επάγγελμα στο κράτος μέλος υποδοχής υπό τον επαγγελματικό του τίτλο καταγωγής είναι υποχρωμένος να το ασκεί υπό τον τίτλο αυτό, ο οποίος πρέπει να είναι διατυπωμένος στη γλώσσα ή σε μία από τις επίσημες γλώσσες του κράτους μέλους καταγωγής, αλλά κατά τρόπο σαφή και μη επιτρέποντα σύγχυση με τον επαγγελματικό τίτλο του κράτους μέλους υποδοχής.

2. Για την εφαρμογή της παραγράφου 1, το κράτος μέλος υποδοχής δύναται να απαιτήσει από τον δικηγόρο που εργάζεται υπό τον επαγγελματικό του τίτλο καταγωγής, να αναφέρει την επωνυμία της επαγγελματικής οργάνωσης του κράτους μέλους καταγωγής στην οποία ανήκει ή την ονομασία του δικαστηρίου στο οποίο επιτρέπεται να παρίσταται κατ' εφαρμογή της νομοθεσίας του κράτους μέλους καταγωγής. Το κράτος μέλος υποδοχής μπορεί επίσης να ζητήσει από τον δικηγόρο που εργάζεται υπό τον επαγγελματικό του τίτλο καταγωγής να αναφέρει την εγγραφή του στα μητρώα της αρμόδιας αρχής του εν λόγω κράτους μέλους.»

13. Το κείμενο του άρθρου 5 της οδηγίας έχει ως ακολούθως:

«1. Υπό την επιφύλαξη των παραγράφων 2 και 3, ο δικηγόρος που ασκεί επάγγελμα υπό τον επαγγελματικό του τίτλο καταγωγής ασκεί τις ίδιες δραστηριότητες με τον δικηγόρο που ασκεί επάγγελμα υπό τον ενδεδειγμένο επαγγελματικό τίτλο του κράτους μέλους υποδοχής και μπορεί, ειδικότερα, να παρέχει νομικές συμβουλές σε θέματα δικαίου του κράτους μέλους καταγωγής, του κοινοτικού και του διεθνούς δικαίου, καθώς και του δικαίου του κράτους μέλους υποδοχής. Σε κάθε περίπτωση, ο εν λόγω δικηγόρος

τηρεί τους διαδικαστικούς κανόνες που ισχύουν στα εθνικά δικαστήρια.

2. Τα κράτη μέλη, που στην επικράτειά τους επιτρέπουν σε συγκεκριμένη κατηγορία δικηγόρων να συντάσσουν έγγραφα βάσει των οποίων παρέχεται η εξουσία διαχείρισης της περιουσίας αποβιώσαντος, ή τα οποία αναφέρονται στην κτήση ή μεταβίβαση εμπραγμάτων δικαιωμάτων επί ακινήτων, και των οποίων η σύνταξη σε άλλα κράτη μέλη ανατίθεται αποκλειστικά σε επαγγέλματα διαφορετικά από εκείνα του δικηγόρου, δύνανται να αποκλείσουν από τις δραστηριότητες αυτές τους δικηγόρους που ασκούν επάγγελμα υπό επαγγελματικό τίτλο καταγωγής κτηθέντα σε κάποιο από τα εν λόγω κράτη μέλη.

3. Για την άσκηση των δραστηριοτήτων εκπροσώπησης και υπεράσπισης ενός πελάτη ενώπιον δικαστηρίου και στο μέτρο που το δίκαιο του κράτους μέλους υποδοχής επιφυλάσσει τις δραστηριότητες αυτές στους δικηγόρους που ασκούν επάγγελμα υπό επαγγελματικό τίτλο του κράτους αυτού, το τελευταίο μπορεί να επιβάλει στους δικηγόρους που εργάζονται υπό τον επαγγελματικό τους τίτλο καταγωγής να ενεργούν κατόπιν συμφωνίας είτε με έναν δικηγόρο που ασκεί τη δραστηριότητά του ενώπιον του δικαστηρίου που επελήφθη της υποθέσεως και ο οποίος θα είναι υπεύθυνος, εάν χρειαστεί, έναντι του δικαστηρίου αυτού, είτε με έναν "avoué" που ασκεί τη δραστηριότητά του ενώπιον του εν λόγω δικαστηρίου.

Ωστόσο, προς εξασφάλιση της καλής λειτουργίας της δικαιοσύνης, τα κράτη μέλη μπορούν να θεσπίζουν ειδικούς κανόνες πρόσβασης στα ανώτατα δικαστήρια, όπως η χρησιμοποίηση ειδικευμένων δικηγόρων.»

14. Το κείμενο του άρθρου 10 της οδηγίας έχει ως ακολούθως:

«1. Ο δικηγόρος που ασκεί επάγγελμα υπό τον επαγγελματικό του τίτλο καταγωγής και αποδεικνύει τριετή τουλάχιστον πραγματική και τακτική επαγγελματική δραστηριότητα στο κράτος μέλος υποδοχής και στον τομέα του δικαίου του εν λόγω κράτους μέλους, συμπεριλαμβανομένου του κοινοτικού δικαίου, απαλλάσσεται από τους όρους που προβλέπονται από το άρθρο 4, παράγραφος 1, στοιχείο β', της οδηγίας 89/48/ΕΟΚ για την πρόσβαση στο επάγγελμα του δικηγόρου στο κράτος μέλος υποδοχής. Με τον όρο "πραγματική και τακτική επαγγελματική δραστηριότητα" νοείται η πραγματική άσκηση της δραστηριότητας χωρίς άλλη διακοπή, εκτός από εκείνες που απορρέουν από την καθημερινή ζωή.

Εναπόκειται στον ενδιαφερόμενο δικηγόρο να αποδείξει στην αρμόδια αρχή του κράτους μέλους υποδοχής ότι επί μια τριετία τουλάχιστον ήσκησε πραγματικά και τακτικά αυτή τη δραστηριότητα στον τομέα του δικαίου του κράτους μέλους υποδοχής. Προς τούτο:

α) ο δικηγόρος υποβάλλει στην αρμόδια αρχή του κράτους μέλους υποδοχής κάθε χρήσιμο στοιχείο και έγγραφο, ιδίως σχετικά με τον αριθμό και τη φύση των φακέλλων που έχει χειριστεί·

β) η αρμόδια αρχή του κράτους μέλους υποδοχής μπορεί να ελέγξει τον πραγματικό και τακτικό χαρακτήρα της ασκηθείσας δραστηριότητας και να

καλέσει, εν ανάγκη, τον δικηγόρο να υποβάλει προφορικώς ή γραπτώς πρόσθετες εξηγήσεις ή διευκρινίσεις σχετικά με τα στοιχεία και έγγραφα που αναφέρονται στο στοιχείο α'.

Η απόφαση της αρμόδιας αρχής του κράτους μέλους υποδοχής να μην χορηγήσει την απαλλαγή εάν δεν αποδεικνύεται η πλήρωση των απαιτήσεων που ορίζονται στο πρώτο εδάφιο, πρέπει να είναι αιτιολογημένη και υποκείμενη σε προσφυγή ενώπιον των δικαστηρίων δυνάμει του εσωτερικού δικαίου.

2. Ο δικηγόρος που ασκεί επάγγελμα υπό τον επαγγελματικό του τίτλο καταγωγής σε κράτος μέλος υποδοχής μπορεί, ανά πάσα στιγμή, να ζητήσει την αναγνώριση του διπλώματός του σύμφωνα με την οδηγία 89/48/ΕΟΚ, προκειμένου να έχει πρόσβαση στο επάγγελμα του δικηγόρου του κράτους μέλους υποδοχής και να το ασκεί υπό τον επαγγελματικό τίτλο που αντιστοιχεί στο επάγγελμα αυτό στο εν λόγω κράτος μέλος.

3. Ο δικηγόρος που ασκεί επάγγελμα υπό τον επαγγελματικό του τίτλο καταγωγής και ο οποίος αποδεικνύει τριετή τουλάχιστον πραγματική και τακτική επαγγελματική δραστηριότητα στο κράτος μέλος υποδοχής, αλλά μικρότερη διάρκεια άσκησης στον τομέα του δικαίου του συγκεκριμένου κράτους μέλους, μπορεί να λάβει από την αρμόδια αρχή του εν λόγω κράτους άδεια πρόσβασης στο επάγγελμα του δικηγόρου του κράτους μέλους υποδοχής και άσκησης του επαγγέλματος υπό τον επαγγελματικό τίτλο που αντιστοιχεί σε αυτό το επάγγελμα σε αυτό το κράτος μέλος, χωρίς να πληροί τους όρους του άρθρου 4, παράγραφος 1, στοιχείο β', της οδηγίας 89/48/ΕΟΚ, εφόσον πληρούνται οι προϋποθέσεις και οι όροι που ακολουθούν:

α) η αρμόδια αρχή του κράτους μέλους υποδοχής λαμβάνει υπόψη της την πραγματική και τακτική δραστηριότητα κατά την ανωτέρω περίοδο, καθώς και κάθε γνώση και επαγγελματική πείρα στον τομέα του δικαίου του κράτους μέλους υποδοχής και κάθε συμμετοχή σε μαθήματα ή σεμινάρια που αφορούν το δίκαιο του κράτους μέλους υποδοχής, συμπεριλαμβανομένων των επαγγελματικών και δεοντολογικών κανόνων·

β) ο δικηγόρος παρέχει στην αρμόδια αρχή του κράτους μέλους υποδοχής κάθε χρήσιμη πληροφορία και έγγραφο, ιδίως σχετικά με τους φακέλλους που έχει χειριστεί. Η αξιολόγηση της πραγματικής και τακτικής δραστηριότητας του δικηγόρου στο κράτος μέλος υποδοχής, όπως και η αξιολόγηση της ικανότητάς του να συνεχίσει την εκεί ασκηθείσα δραστηριότητα, γίνεται στο πλαίσιο συνέντευξης με την αρμόδια αρχή του κράτους μέλους υποδοχής, αντικείμενο της οποίας είναι η εξακρίβωση του πραγματικού και τακτικού χαρακτήρα της ασκηθείσας δραστηριότητας.

Η απόφαση της αρμόδιας αρχής του κράτους μέλους υποδοχής να μην χορηγήσει την άδεια εάν δεν αποδεικνύεται η πλήρωση των απαιτήσεων που ορίζονται στο πρώτο εδάφιο, πρέπει να είναι αιτιολογημένη και υποκείμενη σε προσφυγή ενώπιον των δικαστηρίων δυνάμει του εσωτερικού δικαίου.

4. Η αρμόδια αρχή του κράτους μέλους υποδοχής μπορεί, με αιτιολογημένη απόφαση υποκείμενη σε προσφυγή ενώπιον των δικαστηρίων βάσει του εσωτερικού δικαίου, να αρνηθεί την εφαρμογή των διατάξεων του παρόντος άρθρου στον δικηγόρο, εάν κρίνει ότι προσβάλλεται η δημόσια τάξη λόγω, ιδίως, πειθαρχικών διώξεων, καταγγελιών ή άλλων οιασδήποτε φύσεως γεγονότων.

5. Οι εκπρόσωποι της αρμόδιας αρχής στους οποίους ανατίθεται η εξέταση της αιτήσεως, εξασφαλίζουν το απόρρητο των πληροφοριών που έχουν στη διάθεσή τους.

6. Ο δικηγόρος που εισέρχεται στο επάγγελμα στο κράτος μέλος υποδοχής σύμφωνα με τις προϋποθέσεις που προβλέπονται στις παραγράφους 1, 2 και 3 έχει δικαίωμα να χρησιμοποιεί, παράλληλα με τον επαγγελματικό τίτλο που αντιστοιχεί στο επάγγελμα του δικηγόρου στο κράτος μέλος υποδοχής, τον επαγγελματικό τίτλο καταγωγής διατυπωμένο στην επίσημη ή σε μία από τις επίσημες γλώσσες του κράτους μέλους καταγωγής.»

IV — Εξέταση των λόγων ακυρώσεως

15. Προς στήριξη της προσφυγής του ακυρώσεως, το Μεγάλο Δουκάτο του Λουξεμβούργου διατυπώνει τρεις λόγους που συνάγει, αντιστοίχως, από παράβαση του άρθρου 52, δεύτερο εδάφιο, της Συνθήκης ΕΚ (νυν, κατόπιν τροποποιήσεως, άρθρου 43, δεύτερο εδάφιο, ΕΚ), του άρθρου 57, παράγραφος 2, της Συνθήκης και του άρθρου 190 της Συνθήκης ΕΚ (νυν άρθρου 253 ΕΚ).

Α — *Επί της παραβάσεως του άρθρου 52, δεύτερο εδάφιο, της Συνθήκης*

16. Το δεύτερο εδάφιο του άρθρου 52 ορίζει τα εξής:

«Η ελευθερία εγκαταστάσεως περιλαμβάνει την ανάληψη και την άσκηση μη μισθωτών δραστηριοτήτων, καθώς και τη σύσταση και τη διαχείριση επιχειρήσεων, και ιδίως εταιριών κατά την έννοια του άρθρου 58, παράγραφος 2, σύμφωνα με τις προϋποθέσεις που ορίζονται από τη νομοθεσία της χώρας εγκαταστάσεως για τους δικούς της υπηκόους, με την επιφύλαξη των διατάξεων του κεφαλαίου της παρούσας Συνθήκης που αναφέρονται στην κυκλοφορία κεφαλαίων.»

17. Κατά το προσφεύγον, η διάταξη αυτή καθιερώνει την αρχή της εξομοιώσεως του διακινουμένου αυτοτελώς απασχολουμένου εργαζομένου προς τον ημεδαπό ομόλογό του. Η ίση μεταχείριση που επιβάλλει πρέπει να αξιολογείται έναντι της νομοθεσίας της χώρας υποδοχής και όχι έναντι εκείνης της χώρας καταγωγής ή προελεύσεως του διακινουμένου εργαζομένου. Παραθέτει συναφώς την απόφαση της 28ης Ιουνίου 1977, Patrick, κατά την οποία «ο κανόνας της εθνικής μεταχείρισης συνιστά μια από τις θεμελιώδεις διατάξεις του δικαίου της Κοινότητας και, ως παραπομπή σε ένα σύνολο νομοθετικών διατάξεων που εφαρμόζονται πράγματι από την χώρα εγκατάστασης στους

δικούς της υπηκόους, μπορεί κατ' ουσίαν να προβληθεί απ' ευθείας από τους υπηκόους όλων των άλλων κρατών μελών» [4].

18. Το Μεγάλο Δουκάτο του Λουξεμβούργου προβάλλει ότι, μολονότι το Δικαστήριο προέβη σε ευρεία ερμηνεία της εννοίας της εγκαταστάσεως με την απόφασή του της 30ής Νοεμβρίου 1995, Gebhard, [5] το δικαίωμα αυτό μπορεί να ασκείται μόνον υπό τις προϋποθέσεις στις οποίες υπόκεινται οι υπήκοοι της χώρας υποδοχής. Η αρχή της εξομοιώσεως που προανέφερα πιο πάνω δεν επιτρέπει το πλεονέκτημα των διατάξεων που συνιστούν ένα καθεστώς παροχής υπηρεσιών κατά την έννοια του άρθρου 59 της Συνθήκης ΕΚ (νυν, κατόπιν τροποποιήσεως, άρθρου 49 ΕΚ) να εκτείνεται επί μονίμου βάσεως σε σημαντικό τμήμα των δυνάμει δικαιούχων μελών ενός επαγγέλματος μέσω ενός μέτρου εναρμονίσεως όπως είναι η οδηγία.

19. Το προσφεύγον υπογραμμίζει τις διαφορές που υφίστανται μεταξύ των νομικών συστημάτων των διαφόρων κρατών μελών και την επίπτωσή τους στις προϋποθέσεις που μπορούν να επιβάλλονται στους δικηγόρους όσον αφορά την κατάρτιση. Ως εκ τούτου συνάγει ότι, καταργώντας κάθε ανάγκη αποκτήσεως των γνώσεων του δικαίου του κράτους μέλους υποδοχής και επιτρέποντας σε δικηγόρο καταγόμενο από άλλο κράτος μέλος να ασκεί το δικαίωμά του εγκαταστάσεως, η οδηγία δημιουργεί διαφορά μεταχειρίσεως μεταξύ των ημεδαπών και των διακινουμένων εργαζομένων η οποία δεν δικαιολογείται και δεν μπορεί να δικαιολογείται έναντι του άρθρου 52. Κατ' αυτό, η επίμαχη οδηγία επεκτείνει στο καθεστώς της εγκαταστάσεως τα πλεονεκτήματα — προσωρινά, εξ ορισμού — των οποίων απολαύουν οι παρέχοντες υπηρεσίες, πράγμα που εκφυλίζει την έννοια της ελευθερίας εγκαταστάσεως δημιουργώντας όλως βλαπτική αντίστροφη διάκριση για τους υπηκόους του κράτους υποδοχής και την ανταγωνιστική τους θέση.

20. Το Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, το Βασίλειο της Ισπανίας, το Βασίλειο των Κάτω Χωρών, το Ηνωμένο Βασίλειο και η Επιτροπή ζήτησαν από κοινού, βάσει διαφορετικών συλλογισμών, να απορριφθεί ο πρώτος αυτός λόγος.

21. Θεωρώ και εγώ ότι ο λόγος αυτός πρέπει να απορριφθεί και οι λόγοι που με έπεισαν συγγενεύουν προς αυτούς που εξέθεσε ο εκπρόσωπος του Ηνωμένου Βασιλείου.

22. Η προβαλλόμενη από το Μεγάλο Δουκάτο του Λουξεμβούργου παράβαση της διατάξεως της Συνθήκης, που καθορίζει το περιεχόμενο της ελευθερίας εγκαταστάσεως, μπορεί να συνοψιστεί ως εξής: επιτρέποντας στους διακινούμενους δικηγόρους να ασκούν μη μισθωτή δραστηριότητα υπό ευνοϊκότερες συνθήκες από αυτές που επιβάλλει η νομοθεσία της χώρας εγκαταστάσεως στους δικούς της υπηκόους, η οδηγία βαίνει πέραν, αυτού που επιτάσσει το άρθρο 52. Κατ' αυτόν τον τρόπο, επιτρέπει στους διακινουμένους δικηγόρους, χωρίς χρονικό περιορισμό, να ασκούν τις δραστηριότητές τους στο πλαίσιο του δικαίου του κράτους μέλους υποδοχής, χωρίς να οφείλουν να αποδεικνύουν ότι έχουν επαρκή γνώση ή ότι διαθέτουν κατάρτιση που τους προετοιμάζει προς τούτο. Επομένως, η οδηγία δημιουργεί αντίστροφη δυσμενή διάκριση σε βάρος των δικηγόρων που είναι κάτοιχοι λουξεμβουργιανού διπλώματος,

4 — 11/77 (Συλλογή τόμος 1977, σ. 373, σκέψη 9).

5 — C-55/94 (Συλλογή 1995, σ. I-4165).

διάκριση που το προσφεύγον κράτος θεωρεί ασυμβίβαστη προς το άρθρο 52, δεύτερο εδάφιο.

Πράγματι, οι διατάξεις της Συνθήκης στον τομέα της ελεύθερης κυκλοφορίας των προσώπων δεν έχουν εφαρμογή σε καθαρά εσωτερικές καταστάσεις ενός κράτους μέλους [7].

23. Η επιχειρηματολογία αυτή στερείται οποιασδήποτε λυσιτέλειας: η διάκριση που καταγγέλλει το προσφεύγον δεν υφίσταται και, αν υφίστατο, δεν θα μπορούσε να αποτελέσει αντικείμενο αιτιάσεως βάσει του άρθρου 52. Αυτήν ακριβώς τη δεύτερη πτυχή θα εξετάσω πρώτα.

Κατά συνέπεια, το άρθρο 52, δεύτερο εδάφιο, δεν μπορεί να χρησιμεύσει ως έρεισμα για να απαγορευθεί μια δήθεν δυσμενής διάκριση σε βάρος εργαζομένων που ασκούν το επάγγελμα του δικηγόρου στο κράτος μέλος καταγωγής τους βάσει τίτλου ή επαγγελματικής πείρας που έχουν αποκτηθεί εντός αυτού του κράτους [8].

24. Το άρθρο 52, δεύτερο εδάφιο, παρέχει στον αυτοτελώς απασχολούμενο εργαζόμενο που εγκαθίσταται σε άλλο κράτος μέλος το δικαίωμα μεταχειρίσεως εξίσου ευνοϊκής με αυτή που απολαύουν οι υπήκοοι του κράτους μέλους υποδοχής. Το δικαίωμα αυτό αναγνωρίζεται επίσης και στους ίδιους αυτούς υπηκόους όταν, αφού είχαν συνήθη διαμονή στο έδαφος άλλου κράτους μέλους και απέκτησαν εκεί επαγγελματικά προσόντα που αναγνωρίζονται από τις διατάξεις του κοινοτικού δικαίου, βρίσκονται, έναντι του κράτους καταγωγής τους, σε κατάσταση παρόμοια με αυτή των αλλοδαπών διακινουμένων εργαζομένων [6]. Παρά ταύτα, το άρθρο 52 δεν παρέχει στους εργαζομένους που δεν έχουν κάνει χρήση του δικαιώματός τους ελεύθερης κυκλοφορίας κανένα προνόμιο ούτε, ιδίως, καμία εγγύηση μεταχειρίσεώς τους από το δικό τους κράτος κατά τρόπο το ίδιο ευνοϊκό όπως των διακινουμένων εργαζομένων.

25. Επιπροσθέρως ακόμη και αν υποτεθεί ότι το Μεγάλο Δουκάτο του Λουξεμβούργου μπορεί να επικαλεστεί με επιτυχία το άρθρο 52 ή οποιαδήποτε άλλη διάταξη της Συνθήκης για να καταπολεμήσει μια κατάσταση ανισότητας μεταχειρίσεως που βλάπτει τους υπηκόους του (ή εργαζομένους που εξομοιώνονται προς αυτούς), οι οποίοι δεν έχουν ασκήσει το δικαίωμά τους ελεύθερης κυκλοφορίας, η επίδικη οδηγία δεν δημιουργεί την προβαλλόμενη δυσμενή διάκριση. Υπενθυμίζεται ότι, για να μπορεί να γίνει λόγος για ανισότητα, πρέπει πανομοιότυπες καταστάσεις να αντιμετωπίζονται με διαφορετικό τρόπο ή διαφορετικές καταστάσεις να

6 — Απόφαση της 7ης Φεβρουαρίου 1979, 115/78, Knoors (Συλλογή 1979/1, σ. 169, σκέψη 24).

7 — Αποφάσεις Knoors, ήδη παρατεθείσα, σκέψη 24· της 8ης Δεκεμβρίου 1987, 20/87, Gauchard (Συλλογή 1987, σ. 4879, σκέψη 13), και της 28ης Ιανουαρίου 1992, C-330/90 και C-331/90, López Brea και Hidalgo Palacios (Συλλογή 1992, σ. I-323, σκέψη 7).

8 — Προς σύγκριση, συναφώς, η απόφαση της 16ης Φεβρουαρίου 1995, C-29/94 έως C-35/94, Aubertin κ.λπ. (Συλλογή 1995, σ. I-301, σκέψη 13), όπου το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι ούτε το κοινοτικό δίκαιο ούτε η οδηγία 82/489/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 10ης Ιουλίου 1982, για τα μέτρα που προορίζονται να διευκολύνουν την πραγματική άσκηση του δικαιώματος εγκαταστάσεως και της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών των κομματών (ΕΕ L 218, σ. 24), αντιτίθενται «σε εθνική ρύθμιση η οποία, για την εκμετάλλευση κομμωτηρίου, απαιτεί από τους υπηκόους αυτού του κράτους μέλους την κατοχή διπλώματος, ενώ επιτρέπει στους κομμωτές υπηκόους των άλλων κρατών μελών να εκμεταλλεύονται, κομμωτήριο χωρίς να είναι κάτοχοι τέτοιου διπλώματος και χωρίς να υποχρεούνται να αναθέτουν την εκμετάλλευσή του σε τεχνικό διαχειριστή κάτοχου του διπλώματος αυτού».

αντιμετωπίζονται με τον ίδιο τρόπο, αυτό δε και χωρίς καμία αιτιολόγηση.

26. Όμως, δεν υφίσταται διάκριση μεταξύ του δικηγόρου που πληροί τις εθνικές προϋποθέσεις αποκτήσεως προσόντων και ασκεί το επάγγελμά του υπό τον τίτλο του κράτους του καταγωγής (ημεδαπός δικηγόρος) και του δικηγόρου που κατέχει αλλοδαπό τίτλο και ασκεί το επάγγελμά του εντός του κράτους υποδοχής («μη εντεταγμένου διακινούμενου δικηγόρου») υπό το κάλυμμα του άρθρου 2 της οδηγίας, διότι οι δύο καταστάσεις είναι διαφορετικές. Πράγματι, για να μπορεί να ασκεί το επάγγελμά του στο κράτος υποδοχής, ο δεύτερος αυτός δικηγόρος θα πρέπει όχι μόνον να πληροί τις προϋποθέσεις προσβάσεως στο επάγγελμα του δικηγόρου εντός κράτους μέλους, αλλά επίσης, αν το απαιτεί η ρύθμιση του κράτους υποδοχής, να συνεργάζεται με ημεδαπό δικηγόρο όταν ασκεί δραστηριότητες εκπροσωπήσεως και υπερασπίσεως ενός πελάτη ενώπιον δικαστηρίου (άρθρο 5, παράγραφος 3, της οδηγίας), να απέχουν, ενδεχομένως, από την άσκηση ορισμένων καθηκόντων συμβολαιογράφου (άρθρο 5, παράγραφος 2) και, ιδίως, να ασκεί το επάγγελμά του υπό τον επαγγελματικό του τίτλο καταγωγής υπό συνθήκες που δεν αφήνουν καμία αμφιβολία για την αλλοδαπή καταγωγή των προσόντων του (άρθρου 4).

27. Ούτε υφίσταται ούτε διάκριση μεταξύ του ημεδαπού δικηγόρου και αυτού ο οποίος, αφού είχε τριετή τουλάχιστον πραγματική και τακτική επαγγελματική δραστηριότητα στο κράτος μέλος υποδοχής, εξομοιώνεται με τον πρώτο σύμφωνα με το άρθρο 10, είτε διότι κατά τη διάρκεια του χρονικού αυτού διαστήματος άσκησε επαγγελματική δραστηριότητα στο πλαίσιο του δικαίου του κράτους υποδοχής, περιλαμβανομένου του κοινοτικού δικαίου, είτε διότι, χωρίς να έχει ασκήσει αυτό το δικαίωμα καθ' όλο αυτό το χρονικό διάστημα, απέδειξε στις αρμόδιες αρχές ότι είχε τις απαραίτητες γνώσεις και ικανότητες («εντεταγμένος διακινούμενος δικηγόρος»). Η οδηγία επιφυλάσσει την ίδια μεταχείριση στους ημεδαπούς δικηγόρους και στους εντεταγμένους διακινούμενους δικηγόρους: και στη μία και στην άλλη περίπτωση, ο δικηγόρος τεκμαίρεται ότι έχει επαρκείς ικανότητες για να μπορεί να ασκεί το επάγγελμά του υπό τον τίτλο του κράτους υποδοχής. Τα ζητήματα νομιμότητας που μπορούν να τεθούν σε σχέση με αυτή την περίπτωση εξομοιώσεως ενδείκνυται να τα εξετάσω όταν θα πραγματευθώ τον δεύτερο λόγο ακυρώσεως.

28. Τέλος, το Μεγάλο Δουκάτο του Λουξεμβούργου προέβαλε, πάντοτε σε σχέση με τον πρώτο λόγο και απαντώντας στο υπόμνημα παρεμβάσεως του Βασιλείου των Κάτω Χωρών και του Ηνωμένου Βασιλείου, ότι, ελλείψει εναρμονίσεως των όρων ασκήσεως ενός επαγγέλματος, τα κράτη μέλη δικαιούνται να καθορίζουν τις γνώσεις και τα προσόντα που είναι αναγκαία για την άσκηση του εν λόγω επαγγέλματος και να απαιτούν την προσκόμιση διπλώματος με το οποίο να βεβαιώνεται η ύπαρξη αυτών των γνώσεων και προσόντων. Επικαλείται συναφώς τη νομολογία του Δικαστηρίου από τις αποφάσεις Heylens κ.λπ., Βλασοπούλου και Aguirre Borrell κ.λπ. [9]. Το προσφεύγον συνάγει από τη νομολογία αυτή ότι οι αρχές που θέτει το άρθρο 52 στον τομέα της εγκαταστάσεως είναι, αφενός, η κατάργηση κάθε προϋποθέσεως ιθαγενείας και, αφετέρου, η διατήρηση της προϋποθέσεως γνώσεως του εθνικού δικαίου μέχρις ότου εναρμονιστούν οι προϋποθέσεις επαγγελματικής εκπαιδεύσεως.

9 — Αποφάσεις της 15ης Οκτωβρίου 1987, 222/86, Heylens κ.λπ. (Συλλογή 1987, σ. 4097, σκέψη 10)· της 7ης Μαΐου 1991, C-340/89, Βλασοπούλου (Συλλογή 1991, σ. I-2357, σκέψη 9), και της 7ης Μαΐου 1992, C-104/91, Aguirre Borrell κ.λπ. (Συλλογή 1992, σ. I-3003, σκέψη 7).

29. Καθόσον δεν συγχέεται με τον δεύτερο λόγο, η δήλωση αυτή συνιστά νέο ισχυρισμό που θα πρέπει να κηρυχθεί απαράδεκτος κατ' εφαρμογή του άρθρου 42, παράγραφος 2, του Κανονισμού Διαδικασίας, διότι δεν στηρίζεται σε νομικά και πραγματικά στοιχεία προσηκόντως προβληθέντα κατά τη διαδικασία. Εν πάση περιπτώσει, ο ισχυρισμός αυτός δεν μπορεί να ευδοκιμήσει, διότι στηρίζεται στην ίδια εσφαλμένη ερμηνεία του άρθρου 52 την οποία ήδη επισήμανα κατά την ανάλυση του αρχικού λόγου.

30. Το άρθρο 52, δεύτερο εδάφιο, καθορίζει απλώς το ελάχιστο περιεχόμενο του δικαιώματος εγκαταστάσεως και όχι το μέγιστο περιεχόμενό του. Όπως εύστοχα υπογράμμισε ο εκπρόσωπος του Ηνωμένου Βασιλείου, μεταξύ των λειτουργιών του άρθρου 52 δεν περιλαμβάνεται η επιβολή ορίων στη διαδικασία ελευθέρωσης.

Ουδόλως εκπλήσσει, επομένως, το ότι, στις υποθέσεις που επικαλείται το προσφεύγον [10], το Δικαστήριο επικέντρωσε την προσοχή του στη διευκρίνιση του ελάχιστου περιεχομένου αυτού του δικαιώματος το οποίο έχουν και μπορούν, οι αυτοτελώς απασχολούμενοι εργαζόμενοι που έχουν κάνει χρήση του δικαιώματός τους ελεύθερης κυκλοφορίας, να αντιτάξουν στις εθνικές διοικητικές αρχές που τους αρνούνται κατηγορηματικά την πρόσβαση στην άσκηση ορισμένων επαγγελμάτων ή στις διωκτικές αρχές που κινούν ποινικές διαδικασίες κατ' αυτών λόγω του ότι τα άσκησαν χωρίς να κατέχουν τον απαιτούμενο τίτλο. Πράγματι, το κράτος μέλος υποδοχής, μολονότι μπορεί πράγματι να διατηρεί ορισμένους περιορισμούς, «οφείλει να λαμβάνει υπόψη τα διπλώματα, πιστοποιητικά και άλλους τίτλους που έχει αποκτήσει ο ενδιαφερόμενος με σκοπό την άσκηση του ιδίου επαγγέλματος σε άλλο κράτος μέλος και να προβαίνει σε συγκριτική εξέταση των ικανοτήτων που πιστοποιούνται με τα διπλώματα αυτά και των γνώσεων και προσόντων που απαιτούνται από τις εθνικές διατάξεις» [11].

31. Τελικώς, ο λόγος ακυρώσεως που συνάγει το Μεγάλο Δουκάτο του Λουξεμβούργου από την παράβαση του άρθρου 52, δεύτερο εδάφιο, της Συνθήκης πρέπει να απορριφθεί.

Β — *Επί της παραβάσεως του άρθρου 57, παράγραφος 2, της Συνθήκης*

32. Το άρθρο 57, παράγραφος 2, ορίζει τα εξής:

«[Για να διευκολύνει την ανάληψη και την άσκηση μη μισθωτών δραστηριοτήτων], το Συμβούλιο εκδίδει, προ της λήξεως της μεταβατικής περιόδου, οδηγίες για τον συντονισμό των νομοθετικών, κανονιστικών και διοικητικών διατάξεων των κρατών μελών που αφορούν την ανάληψη και την άσκηση μη μισθωτών δραστηριοτήτων. Το Συμβούλιο, προτάσει της Επιτροπής και μετά από διαβούλευση με το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, αποφασίζει ομοφώνως προκειμένου για οδηγίες, η εκτέλεση των οποίων σε ένα τουλάχιστον κράτος μέλος συνεπάγεται τροπο-

10 — Με εξαίρεση την υπόθεση Heylens κ.λπ., η οποία αφορούσε μισθωτό εργαζόμενο και στην οποία το Δικαστήριο στήριξε τη συλλογιστική του στο άρθρο 48 της Συνθήκης ΕΚ (νυν, κατόπιν τροποποιήσεως, άρθρο 39 ΕΚ).

11 — Απόφαση Βλασοπούλου, ήδη παρατεθείσα, σκέψη 16, και Aguirre Borrell κ.λπ., ήδη παρατεθείσα, σκέψη 11.

ποίηση των σημερινών νομοθετικών αρχών του επαγγελματικού καθεστώτος, όσον αφορά την κατάρτιση και τους όρους πρόσβασης των φυσικών προσώπων. Στις άλλες περιπτώσεις, το Συμβούλιο αποφασίζει με τη διαδικασία που προβλέπεται στο άρθρο 189 Β.»

33. Με τον δεύτερο αυτό λόγο, το Μεγάλο Δουκάτο του Λουξεμβούργου επιδιώκει να αποδείξει ότι η οδηγία κακώς εκδόθηκε σύμφωνα με το άρθρο 57, παράγραφος 1, και παράγραφος 2, πρώτη και τρίτη φράση, κατ' αποκλεισμό εξαίρεση της δεύτερης φράσης [12]. Το σφάλμα αυτό κατέστησε δυνατό η βούληση του Συμβουλίου να σχηματιστεί με ειδική πλειοψηφία, αντί να προκύψει ομοφώνως, τούτο δε μολονότι η οδηγία τροποποιούσε τις νομικές αρχές που αφορούν τόσο την κατάρτιση των δικηγόρων όσο και την πρόσβαση σ' αυτό το επάγγελμα.

34. Κατά το Μεγάλο Δουκάτο του Λουξεμβούργου, η οδηγία θίγει μια θεμελιώδη νομοθετική αρχή του επαγγέλματος του δικηγόρου, που ισχύει σε όλα τα κράτη μέλη, δυνάμει της οποίας πρόσβαση στο επάγγελμα αυτό μπορούν να έχουν μόνον τα πρόσωπα που αποδεικνύουν ότι κατέχουν τις επαρκείς γνώσεις στο πλαίσιο του εθνικού δικαίου ή έχουν επιτύχει την αναγνώριση του τίτλου τους αφού έχουν, ενδεχομένως, επιτύχει στη δοκιμασία που προβλέπεται από την οδηγία 89/48.

35. Επιπλέον, η οδηγία τροποποιεί άλλες προϋποθέσεις προσβάσεως των φυσικών προσώπων στο επάγγελμα του δικηγόρου, καθόσον καταργεί την απαγόρευση που υφίσταται σε διάφορα κράτη μέλη εγκαταστάσεώς τους με χρησιμοποίηση του επαγγελματικού τίτλου καταγωγής και συλλογικής ασκήσεως του επαγγέλματος αυτού.

36. Προς στήριξη της απόψεώς του, το Μεγάλο Δουκάτο του Λουξεμβούργου επικαλείται ειδικότερα την απόφαση της 13ης Μαΐου 1997, Γερμανία κατά Κοινοβουλίου και Συμβουλίου [13], στις σκέψεις 16 και 17 της οποίας το Δικαστήριο έκρινε τα εξής:

«[...] ελλείψει κοινοτικού συντονισμού, τα κράτη μέλη μπορούν όντως, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, να επιβάλλουν εθνικά μέτρα με τα οποία επιδιώκεται θεμιτός σκοπός που συμβιβάζεται προς τη Συνθήκη και δικαιολογείται από επιτακτικούς λόγους γενικού συμφέροντος στο οποίο περιλαμβάνεται η προστασία των καταναλωτών (βλ., ιδίως, απόφαση της 4ης Δεκεμβρίου 1986, 205/84, Επιτροπή κατά Γερμανίας, Συλλογή 1986, σ. 3755).

Προκύπτει, επομένως, ότι τα κράτη μέλη μπορούν, υπό ορισμένες περιστάσεις, να θεσπίζουν ή να διατηρούν μέτρα παρεμποδίζοντα την ελεύθερη κυκλοφορία. Το

12 — Η οδηγία εκδόθηκε δυνάμει των άρθρων 49 και 57, παράγραφος 1 και παράγραφος 2, πρώτη και τρίτη φράση. Όπως και το Βασίλειο της Ισπανίας, θεωρώ ότι οι κύριες διατάξεις της οδηγίας (ιδίως τα άρθρα 2, 3, 5 και 10) στηρίζονται στην παράγραφο 1 του άρθρου 57, ενώ μόνο τα άρθρα 8 (άσκηση του επαγγέλματος με την ιδιότητα του εμμίσθου) και 11 (συλλογική άσκηση του επαγγέλματος) της οδηγίας θα επέβαλαν την έκδοση της οδηγίας βάσει επίσης των άρθρων 49 και 57, παράγραφος 2. Βλ., με το ίδιο πνεύμα, Sobotta, Ch. και Kleinschnittger, Ch., *Europäische Zeitschrift für Wirtschaftsrecht*, 1998, n° 21, σ. 645, ειδικότερα σ. 650.

13 — C-233/94, Συλλογή 1997, σ. I-2405.

άρθρο 57, παράγραφος 2, της Συνθήκης παρέχει τη δυνατότητα στην Κοινότητα να εξαλείφει τέτοια μέτρα με τον συντονισμό των νομοθετικών, κανονιστικών και διοικητικών διατάξεων των κρατών μελών που διέπουν την ανάληψη και την άσκηση μη μισθωτών δραστηριοτήτων. Δεδομένου ότι πρόκειται για μέτρα συντονισμού, η Κοινότητα λαμβάνει υπόψη το επιδιωκόμενο από τα διάφορα κράτη μέλη γενικό συμφέρον και θεσπίζει ένα επίπεδο προστασίας του συμφέροντος αυτού που φαίνεται αποδεκτό εντός της Κοινότητας.»

Κατά το Μεγάλο Δουκάτο του Λουξεμβούργου, η νομολογία αυτή θα έπρεπε να ωθήσει τον κοινοτικό νομοθέτη να συμβιβάσει τα διάφορα σχετικά συμφέροντα κατά την έκδοση της οδηγίας και να λάβει δεόντως υπόψη το γενικό συμφέρον των καταναλωτών οι οποίοι, όταν απευθύνονται σε δικηγόρο εγκατεστημένο εντός συγκεκριμένου κράτους μέλους, οφείλουν να μπορούν στηρίζονται στις επαρκείς τους γνώσεις του δικαίου αυτού του κράτους.

37. Τελικώς, το προσφεύγον φρονεί ότι η οδηγία έπρεπε να εκδοθεί βάσει νομικού ερείσματος που να περιλαμβάνει και τη δεύτερη φράση της παραγράφου 2 του άρθρου 57, διότι τροποποιεί τις νομοθετικές αρχές που αφορούν την κατάρτιση και τις προϋποθέσεις προσβάσεως στο επάγγελμα του δικηγόρου και, ειδικότερα,

— διότι καταργεί την αναγκαιότητα, για τον διακινούμενο δικηγόρο που επιθυμεί να ασκήσει τη δραστηριότητά του στα πλαίσια του δικαίου του κράτους του υποδοχής, να αποκτά τις αναγκαίες γνώσεις στον τομέα αυτό·

— διότι επιτρέπει στους διακινούμενους δικηγόρους να ασκούν άνευ ετέρου και πλήρως το επάγγελμά τους υπό καθεστώς εγκαταστάσεως και χρησιμοποιώντας τον επαγγελματικό τίτλο που έχουν αποκτήσει στο κράτος καταγωγής τους και

— διότι απελευθερώνει τη συλλογική άσκηση του επαγγέλματος του δικηγόρου.

Επιπλέον, το Μεγάλο Δουκάτο του Λουξεμβούργου διατυπώνει την αιτίαση ότι η οδηγία δεν έλαβε υπόψη την προστασία του καταναλωτή.

38. Τα τρία θεσμικά όργανα και τα τρία κράτη μέλη που παρέστησαν ακολούθησαν, επί του σημείου αυτού, παράλληλη κατ' ουσίαν συλλογιστική και ζήτησαν την απόρριψη αυτού του λόγου.

39. Συμμερίζομαι την άποψή τους και θα εξετάσω τα επιχειρήματα του Μεγάλου Δουκάτου του Λουξεμβούργου κατ' αύξουσα προς τη σημασία τους τάξη.

40. Πρώτον, δεν αληθεύει ότι η οδηγία επιτρέπει τη συλλογική άσκηση του επαγγέλ-

ματος του δικήγορου. Αντιθέτως, εφόσον το άρθρο 11 της οδηγίας αρχίζει ακριβώς με την ακόλουθη περιοριστική πρόταση: «Όταν στο κράτος μέλος υποδοχής επιτρέπεται η συλλογική άσκηση του επαγγέλματος στους δικηγόρους που εργάζονται υπό το σχετικό επαγγελματικό τίτλο [...]». Κι αν υποτεθεί ακόμη ότι η προβαλλόμενη ελευθέρωση πραγματοποιείται σε σχέση με το κράτος καταγωγής, δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι η δυνατότητα συλλογικής ασκήσεως του επαγγέλματος του δικηγόρου αφορά αποκλειστικά τον τρόπο της ασκήσεώς του και όχι τις προϋποθέσεις προσβάσεως στο επάγγελμα. Τέλος, όπως επισημαίνει η Επιτροπή, η συλλογική άσκηση του επαγγέλματος δεν απαγορεύεται πλέον στα κράτη μέλη.

41. Ούτε, δεύτερον, είναι ακριβές ότι το άρθρο 2 της οδηγίας, κατά το οποίο κάθε δικηγόρος έχει το δικαίωμα να ασκεί σε κάθε κράτος μέλος υπό τον επαγγελματικό του τίτλο καταγωγής τις δραστηριότητες του δικηγόρου, τροποποιεί μια νομοθετική αρχή. Πιστεύω μάλιστα ότι ούτε καν πρόκειται για κάτι τέτοιο.

42. Το δικαίωμα δικηγόρου κατόχου τίτλου αποκτηθέντος εντός κράτους μέλους να ασκεί το επάγγελμά του εντός άλλου κράτους μέλους υπό τον επαγγελματικό του τίτλο καταγωγής και να ασκεί σ' αυτό τις δραστηριότητές του σε θέματα που καλύπτονται από αυτόν τον τίτλο (δηλαδή, γενικώς, στο πλαίσιο του δικαίου του κράτους καταγωγής, περιλαμβανομένου του κοινοτικού δικαίου, καθώς και του διεθνούς δικαίου) απορρέει άμεσα από την ελεύθερη εγκαταστάση που καθιερώνεται με το άρθρο 52 της Συνθήκης, ως προς το οποίο το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι παράγει άμεσο αποτέλεσμα [14].

Πράγματι, στο μέτρο που δεν μπορεί να υπάρχει, κατά την αντίληψη των καταναλωτών, καμία σύγχυση ως προς τα συγκεκριμένα προσόντα δικηγόρου εγκατεστημένου υπό τις συνθήκες αυτές, το κράτος υποδοχής δεν μπορεί να προβάλει επιτακτικούς λόγους γενικού συμφέροντος για να θεσπίσει και διατηρήσει μέτρα που εμποδίζουν την ελεύθερη κυκλοφορία κατά την έννοια της αποφάσεως Γερμανία κατά Κοινοβουλίου και Συμβουλίου, που παραθέτει το προσφεύγον [15]. Το ότι είναι δυνατό να υφίστανται (ή να εξακολουθούν να υφίστανται) εντός των κρατών μελών κανόνες δικαίου αντίθετοι προς αυτή την αρχή αποτελεί απλώς περίσταση που δεν θίγει το κύρος της.

43. Η οδηγία επιτρέπει επιπλέον στον διακινούμενο δικηγόρο να παρέχει νομικές συμβουλές στο πλαίσιο του δικαίου του κράτους υποδοχής. Εντούτοις, ούτε η διάταξη αυτή αποτελεί νεοτερισμό. Όπως αναγνωρίζει το προσφεύγον κράτος, η οδηγία 77/249 παρείχε ήδη αυτή τη δυνατότητα στον δικηγόρο που παρείχε υπηρεσίες σε κράτος διαφορετικό από το κράτος καταγωγής του, εξομοιώνοντάς τον προς τον ημεδαπό δικηγόρο και μη εξαιρώντας τη δυνατότητα αυτή από το πεδίο των δραστηριοτήτων του. Κάθε κράτος μέλος έπρεπε να καθιερώσει, το αργότερο εντός της προθεσμίας των δύο ετών που προέβλεπε η οδηγία, μια νομική αρχή σύμφωνα με την οποία δικηγόρος καταγόμενος από άλλο κράτος μέλος μπορούσε να δίνει νομικές συμβουλές στο πλαίσιο του δικαίου του κράτους υποδοχής, αρκεί να πληρούσε τις προϋποθέσεις που επέβαλε η οδηγία, ήτοι όφειλε να χρησιμοποιεί τον επαγγελματικό του τίτλο καταγωγής προκειμένου να αποφεύγεται οποιαδήποτε σύγχυση και υπό την επιφύλαξη της ενδεχομένης διατηρήσεως περιορισμών που αφορούν ορισμένα καθήκοντα συμβολαιογράφου και την εκπροσώ-

14 — Απόφαση της 21ης Ιουνίου 1974, 2/74, Reyners (Συλλογή τόμος 1974, σ. 217).

15 — Με εξαίρεση, βεβαίως, μέτρα που επιβάλλουν μια διοικητική διαδικασία απλού ελέγχου του τίτλου, υπό την έννοια της αποφάσεως της 31ης Μαρτίου 1993, C-19/92, Kraus (Συλλογή 1993, σ. I-1663).

πηση και υπεράσπιση πελατών ενώπιον δικαστηρίου.

Όμως, οι ίδιες αυτές προϋποθέσεις επαναλαμβάνονται — σχεδόν κατά λέξη — στις παραγράφους 2 και 3 του άρθρου 5 της επίμαχης οδηγίας. Η μόνη διαφορά μεταξύ των δύο αυτών ρυθμίσεων είναι ότι η πρώτη εντάσσεται στον τομέα της παροχής υπηρεσιών, η δε δεύτερη θέτει σε εφαρμογή την ελεύθερη εγκατάσταση. Παρά ταύτα, δεν βλέπω ποια επίπτωση θα μπορούσε να έχει η περίσταση αυτή, ιδίως όταν πρόκειται για την προστασία του καταναλωτή, η οποία αποτελεί το μόνο στοιχείο γενικού συμφέροντος που επικαλείται το προσφεύγον.

44. Σκέπτομαι αντιθέτως, όπως και μεγάλος αριθμός των διαδίκων, ότι θα ήταν ασυνεπές να επιτρέπεται στον δικηγόρο που παρέχει υπηρεσίες να δίνει συμβουλές στο πλαίσιο του δικαίου του κράτους υποδοχής και να απαγορεύεται η δραστηριότητα αυτή στον δικηγόρο ο οποίος είναι εγκατεστημένος σ' αυτό το κράτος και ο οποίος, επειδή βρίσκεται σε στενότερη επαφή με το τοπικό νομικό σύστημα, θα είναι περισσότερο σε θέση να παρέχει αξιόπιστες νομικές συμβουλές. Υπό τις περιστάσεις αυτές, ο περιορισμός που επιβάλλεται κατ' αυτόν τον τρόπο στον δικηγόρο που είναι εγκατεστημένος στο κράτος υποδοχής δεν πληροί καμία από τις τέσσερις προϋποθέσεις που υπενθύμισε το Δικαστήριο με την απόφασή του Gebhard, την οποία ήδη παρέθεσα, ήτοι ότι ο περιορισμός αυτός εφαρμόζεται κατά τρόπο που δεν συνιστά δυσμενή διάκριση, ότι δικαιολογείται από επιτακτικούς λόγους γενικού συμφέροντος και ότι είναι κατάλληλη να διασφαλίσει την πραγματοποίηση που επιδιώκει και ότι δεν υπερβαίνει αυτό που είναι αναγκαίο για την επίτευξη του σκοπού αυτού [16]. Αυτό ισχύει πολλώ μάλλον καθόσον, με την ίδια αυτή απόφαση, το Δικαστήριο δέχτηκε ότι ο προσωρινός χαρακτήρας των εν λόγω δραστηριοτήτων δεν αποκλείει τη δυνατότητα του παρέχοντος τις υπηρεσίες να διαθέτει, στο κράτος μέλος υποδοχής, ορισμένη υποδομή (συμπεριλαμβανομένης πλήρους της εγκατάστασης γραφείου), στο μέτρο που η υποδομή αυτή είναι απαραίτητη για την εκπλήρωση της εν λόγω παροχής [17], και καθόσον είχε αναγνωρίσει προηγουμένως ότι το δικαίωμα εγκαταστάσεως των φυσικών προσώπων συνεπάγεται τη δυνατότητα υπάρξεως περισσότερων από ένα κέντρο δραστηριότητας εντός των διαφόρων κρατών μελών [18].

45. Το Μεγάλο Δουκάτο του Λουξεμβούργου προβάλλει ότι οι περιορισμοί που θέτει στο άρθρο 5 της οδηγίας και η υποχρέωση ασκήσεως δραστηριοτήτων υπό τον επαγγελματικό τίτλο του κράτους καταγωγής δεν εξασφαλίζουν επαρκή προστασία του καταναλωτή. Απορρίπτει την εξίσωση μεταξύ του διακινούμενου δικηγόρου που είχε εγκατασταθεί και του παρέχοντος υπηρεσίες. Εξαιρέσει μιας σπάνιας ασυνειδησίας, ο δεύτερος θα περιοριστεί, λόγω της προσωρινής και για συγκεκριμένο σκοπό παρουσίας του, να ενεργεί στους τομείς της ειδικότητάς του, ενώ ο εγκατεστημένος δικηγόρος θα βρίσκεται σε κατάσταση συνεχούς προσφοράς η οποία, από οικονομικής απόψεως, θα αποτελεί έντονο κίνητρο να διευρύνει το φάσμα των επεμβάσεών του.

46. Τα τρία θεσμικά όργανα που παρέστησαν στη διαδικασία, τα δεκατέσσερα άλλα κράτη μέλη καθώς και η CCBE, η οποία είναι η ευρωπαϊκή συνομοσπονδία των επαγγελματικών οργανώσεων των δικηγόρων, θεωρούν αντιθέτως ότι τα μέτρα αυτά

16 — Σκέψη 37.

17 — Σκέψη 27.

18 — Απόφαση της 12ης Ιουλίου 1984, 107/83, Klopp (Συλλογή 1984, σ. 2971, σκέψη 19).

αντιπροσωπεύουν ένα αποδεκτό επίπεδο προστασίας εντός της Κοινότητας.

Πλην της περιπτώσεως πρόδηλης πλάνης εκτιμήσεως, δεν εναπόκειται στο Δικαστήριο να εκφέρει κρίση καταλαμβάνουσα στον τομέα λήψεως αποφάσεως πολιτικής επιλογής του νομοθέτη.

47. Κατ' εμέ, οι προρρήσεις του Μεγάλου Δουκάτου του Λουξεμβούργου δεν είναι νομικής φύσεως και εντάσσονται άμεσα στη σφαίρα αρμοδιότητας της νομοθετικής εξουσίας. Εν πάση περιπτώσει, η ποσοτική σημασία μιας αμελητέας συμπεριφοράς δεν θα πρέπει να έχει επίπτωση στην εκτίμηση του ανεπίπτεπτου χαρακτήρα της [19]. Τέλος, καθόσον η υφιστάμενη νομοθεσία δεν το προβλέπει ακόμη, τίποτα δεν εμποδίζει το Μεγάλο Δουκάτο του Λουξεμβούργου να ενισχύσει την επιτήρησή του και να απαγορεύσει στους δικηγόρους να αναλαμβάνουν υποθέσεις για τις οποίες γνωρίζουν ή θα πρέπει να γνωρίζουν ότι δεν έχουν την απαιτούμενη ειδικότητα [20] ή καθιστώντας αυστηρότερες τις ποινικές ή πειθαρχικές κυρώσεις που είναι εφαρμοστέες στην περίπτωση επαγγελματικής αμέλειας.

Δεν είναι επιπλέον δυνατό να εξαλειφθεί κάθε κίνδυνος υποδηλών ανικανότητα συμπεριφοράς εκ μέρους του διακινούμενου δικηγόρου, όπως δεν είναι δυνατό να εμποδιστεί ο ημεδαπός δικηγόρος να αναλάβει τον κίνδυνο να δώσει νομικές συμβουλές σε θέματα το δικού του εθνικού δικαίου για τα οποία δεν διαθέτει τα απαραίτητα προσόντα. Εναπόκειται στον πελάτη και μόνον, ο οποίος είναι πληροφορημένος για την αλλοδαπή κατάρτιση του δικηγόρου από τον τίτλο που φέρει, να εκτιμήσει τον εν λόγω κίνδυνο όταν απευθύνεται σ' αυτόν, διότι «είναι ελεύθερος να αναθέσει την προστασία των συμφερόντων του σε δικηγόρο της επιλογής του» [21].

48. Εν κατακλείδι, ο κοινοτικός νομοθέτης θεώρησε, όπως έπραξε με την οδηγία 77/249, ότι η υποχρέωση χρησιμοποιήσεως του επαγγελματικού τίτλου καταγωγής και η δυνατότητα αποκλεισμού ορισμένων δραστηριοτήτων συμβολαιογράφου ή διαδικαστικών δραστηριοτήτων στο πλαίσιο του άρθρου 2 της προσβαλλομένης οδηγίας συνιστούν επαρκή εγγύηση για τον καταναλωτή. Κατά συνέπεια, δεν τροποποίησε καμία νομοθετική αρχή [22].

49. Τρίτον, απομένει να εξεταστεί η δήθεν κατάργηση κάθε υποχρεώσεως του διακινούμενου δικηγόρου να αποκτά επάρκεια στον νομικό τομέα του κράτους υποδοχής. Κατά το προσφεύγον, το μέτρο αυτό προϋποθέτει τροποποίηση μιας εθνικής νομοθετικής αρχής που αφορά την κατάρτιση και τις προϋποθέσεις προσβάσεως στο επάγγελμα.

50. Νομίζω ότι απέδειξα ότι η επιχειρηματολογία αυτή δεν έχει εφαρμογή στους διακινούμενους δικηγόρους που ασκούν τις δρα-

19 — Συμφωνώ με το προσφεύγον κράτος επί του σημείου αυτού. Βλ. την έκθεση ακροατηρίου, σημείο 25.

20 — Ακολουθώντας εν προκειμένω το παράδειγμα του κώδικα συμπεριφοράς της CCBE (άρθρο 3.1.3).

21 — Απόφαση της 25ης Δεκεμβρίου 1988, 427/85, Επιτροπή κατά Γερμανίας (Συλλογή 1988, σ. 1123, σκέψη 27).

22 — Και ακόμη κι αν υποτεθεί ότι τροποποιήθηκε μια νομοθετική αρχή, αυτό δεν επηρεάζει, όπως θα το αποδείξω αμέσως, ούτε την κατάρτιση ούτε τις προϋποθέσεις προσβάσεως σε ένα επάγγελμα κατά την έννοια του άρθρου 57, παράγραφος 2, δεύτερη φράση.

στηριότητές τους υπό τον επαγγελματικό τους τίτλο καταγωγής. Ενδεχομένως, τα δικαιώματα που καθιερώνονται με την οδηγία απορρέουν άμεσα από τη Συνθήκη ή αποτελούν τη συνέπεια των κανόνων που έχει ήδη θέσει η οδηγία 77/249.

51. Τελείως διαφορετική είναι η κατάσταση των δικηγόρων που επικαλούνται το καθεστώς πλήρους εντάξεως που προβλέπεται από το άρθρο 10. Υπενθυμίζεται ότι η διάταξη αυτή παρέχει στον διακινούμενο δικηγόρο τρεις δυνατότητες που του επιτρέπουν να φθάσει στον βαθμό απόλυτης εξομοιώσεως με τον ημεδαπό δικηγόρο. Ο διακινούμενος δικηγόρος μπορεί συγκεκριμένα:

— να επιτύχει την αναγνώριση του τίτλου του δυνάμει της οδηγίας 89/48 αφού έχει, ενδεχομένως, πραγματοποιήσει πρακτική άσκηση προσαρμογής, ή αφού έχει υποβληθεί σε δοκιμασία επάρκειας, σύμφωνα με το άρθρο 4, παράγραφος 1, στοιχείο β', (παράγραφος 2)·

— να ασκεί το επάγγελμά του υπό τον επαγγελματικό του τίτλο καταγωγής αποδεικνύοντας τριετή τουλάχιστον επαγγελματική και τακτική επαγγελματική δραστηριότητα στο κράτος μέλος υποδοχής και στον τομέα του δικαίου του εν λόγω κράτους, συμπεριλαμβανομένου του κοινοτικού δικαίου (παράγραφος 1) ή

— να ασκεί το επάγγελμά του υπό τον επαγγελματικό του τίτλο καταγωγής και αποδεικνύει τριετή τουλάχιστον πραγματική και τακτική δραστηριότητα στο κράτος μέλος υποδοχής, αλλά μικρότερη διάρκεια στον τομέα του δικαίου αυτού του κράτους μέλους, αφού η αρμόδια αρχή του εν λόγω κράτους διαπιστώσει την πείρα και τις γνώσεις που απέκτησε στους τομείς αυτούς (παράγραφος 3).

52. Η αιτίαση του Μεγάλου Δουκάτου του Λουξεμβούργου αφορά, όπως φαίνεται, αποκλειστικά τη δεύτερη από αυτές τις περιπτώσεις, διότι αυτό που επικρίνει είναι η υποτιθέμενη κατάργηση οποιασδήποτε υποχρεώσεως, για τον δικηγόρο που επιθυμεί να εγκατασταθεί με τον εθνικό επαγγελματικό του τίτλο, αποδείξεως ότι κατέχει επαρκή γνώση του νομικού συστήματος του κράτους του υποδοχής. Στις δύο άλλες περιπτώσεις, πράγματι, το κράτος μέλος υποδοχής δικαιούται να επαληθεύσει ότι ο υποψήφιος έχει πράγματι αποκτήσει αυτές τις γνώσεις.

53. Το ζήτημα που πρέπει να λυθεί είναι επομένως το αν ο κανόνας που επιτρέπει στα κράτη μέλη να εξομοιώνουν τους διακινούμενους δικηγόρους με τους ημεδαπούς τους δικηγόρους, χωρίς να τους υποχρεώνουν να επιτυγχάνουν σε δοκιμασία επάρκειας στο πλαίσιο του δικαίου του κράτους μέλους υποδοχής συνιστά κανόνα η εφαρμογή του οποίου εντός κράτους μέλους συνεπάγεται τουλάχιστον τροποποίηση των υφισταμένων νομοθετικών αρχών του καθεστώτος των επαγγελμάτων όσον αφορά την κατάρτιση και τις προϋποθέσεις προσβάσεως φυσικών προσώπων.

54. Θεωρώ ότι η οδηγία ουδόλως θίγει τα εθνικά συστήματα καταρτίσεως. Πράγματι, σιωπά ως προς τους τομείς στους οποίους οι υποψήφιοι δικηγόροι οφείλουν να εκπαι-

δευθούν και ως προς τη μέθοδο διδασκαλίας ή τη διάρκειά της ή ακόμη ως προς τα ιδρύματα στα οποία πρέπει αυτή να πραγματοποιηθεί [23]. Κάθε κράτος μέλος εξακολουθεί να ρυθμίζει ελεύθερα αυτά τα θέματα [24].

55. Αν αποδειχθεί ότι η οδηγία τροποποιεί τις νομοθετικές αρχές που αφορούν την εκπαίδευση και τις προϋποθέσεις προσβάσεως σε ένα επάγγελμα, αυτό θα έχει ως αποτέλεσμα ότι η οδηγία θα έπρεπε να έχει εκδοθεί σύμφωνα με τη διαδικασία του άρθρου 57, παράγραφος 2, δεύτερη φράση, της Συνθήκης — δηλαδή ομοφώνως. Επομένως, θα εξετάσω χωριστά κάθε μία από αυτές τις έννοιες (τροποίηση, νομοθετικές αρχές, προϋποθέσεις προσβάσεως), πλην όμως θα το πράξω με τη σειρά που προσφέρεται καλύτερα για την επιχειρηματολογία μου.

56. Δεν νομίζω ότι μπορεί να θεωρηθεί ότι οι εν λόγω διατάξεις ρυθμίζουν τις *προϋποθέσεις προσβάσεως* σε επάγγελμα. Πότε υπάρχει πρόσβαση στο επάγγελμα του δικηγόρου κατά την έννοια του άρθρου 57;

57. Υπάρχουν, κατ' αρχήν, δύο δυνατές απαντήσεις.

Κατά την πρώτη, υπάρχουν τόσες «προσβάσεις» στο επάγγελμα του δικηγόρου εντός της Ευρωπαϊκής Ενώσεως όσα και διαφοροποιημένα νομικά συστήματα με τους δικούς τους κανόνες και προϋποθέσεις. Επομένως, δεν υφίσταται πρόσβαση στο επάγγελμα του δικηγόρου κατ' απόλυτη έννοια, αλλά μόνον πρόσβαση στο επάγγελμα του δικηγόρου εντός καθορισμένης έννομης τάξεως. Αυτός είναι ο ορισμός που προτείνει το Μεγάλο Δουκάτο του Λουξεμβούργου.

Σύμφωνα με τη δεύτερη απάντηση, δεν υφίσταται παρά μόνο μία «πρόσβαση» στο επάγγελμα, που ρυθμίζεται με ξεχωριστούς κανόνες σε καθένα από τα ευρωπαϊκά συστήματα. Οι διατάξεις που αφορούν την άσκηση του επαγγέλματος του δικηγόρου σε κράτος μέλος διάφορου εκείνου στο οποίο αποκτήθηκε ο επαγγελματικός τίτλος δεν κάνουν τίποτε άλλο από το να ρυθμίζουν τις προϋποθέσεις αμοιβαίας αναγνωρίσεως των τίτλων επάρκειας ή, το πολύ, τις λεπτομέρειες ασκήσεως ενός επαγγέλματος. Αυτήν την

23 — Η οδηγία 93/16/ΕΟΚ του Συμβουλίου της 5ης Απριλίου 1993, για τη διευκόλυνση της ελεύθερης κυκλοφορίας των ιατρών και της αμοιβαίας αναγνώρισης των διπλωμάτων, πιστοποιητικών και άλλων τίτλων τους (ΕΕ L 165, σ 1), αποτελεί παράδειγμα πράξεως περιέχουσας διατάξεις συντονισμού που αφορούν την εκπαίδευση. Το άρθρο 23 της οδηγίας απαιτεί πράγματι οι ιατροί να έχουν αποκτήσει: «α) προσήκουσες γνώσεις των επιστημών επί των οποίων βασίζεται η ιατρική, καθώς και ότι έχει κατανοήσει καλά τις επιστημονικές μεθόδους, συμπεριλαμβανομένων των αρχών μετρήσεως των βιολογικών λειτουργιών, της αξιολογήσεως των επιστημονικώς διαπιστωμένων γεγονότων και της αναλύσεως των δεδομένων· β) προσήκουσες γνώσεις της διαρθρώσεως των λειτουργιών και της συμπεριφοράς του ανθρωπίνου οργανισμού υγιούς ή ασθενούς, καθώς και των σχέσεων μεταξύ της καταστάσεως της υγείας του ανθρώπου και του φυσικού και κοινωνικού περιβάλλοντός του· γ) προσήκουσες γνώσεις των κλινικών θεμάτων και της κλινικής πρακτικής που να του παρέχουν συνεκτική εικόνα των σωματικών και διανοητικών ασθενειών, της προληπτικής ιατρικής, της διαγνωστικής και της θεραπευτικής ιατρικής καθώς και της αναπαραγωγής του ανθρώπου· δ) προσήκουσα κλινική πείρα υπό κατάλληλη εποπτεία σε νοσοκομεία». Επιπλέον, «Η συνολική αυτή ιατρική εκπαίδευση περιλαμβάνει τουλάχιστον έξι έτη ή 5 500 ώρες θεωρητικής και πρακτικής διδασκαλίας σε πανεπιστήμια ή υπό την εποπτεία πανεπιστημίου». Το άρθρο 24 διατυπώνει ορισμένες συμπληρωματικές προϋποθέσεις, ήτοι ότι η εκπαίδευση του ιατρού προϋποθέτει την περάτωση και την πιστοποίηση έξι ετών σπουδών που περιλαμβάνουν θεωρητική και πρακτική διδασκαλία κατά πλήρη απασχόληση και υπό την εποπτεία των αρμόδιων αρχών ή οργανισμών σε πανεπιστήμιο ή σε κέντρο που έχει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά κ.λπ. Τέλος, άλλες διατάξεις της οδηγίας διατυπώνουν προϋποθέσεις όσον αφορά την εκπαίδευση των ειδικευμένων ιατρών.

24 — Επιπλέον, ο ισχυρισμός του προσφεύγοντος, κατά τον οποίο, εξαλείφοντας κάθε υποχρέωση εκπαιδεύσεως, η οδηγία παρεκκλίνει από τη θεμελιώδη απαίτηση που επιβάλλεται στον διακινούμενο δικηγόρο να κατέχει, πριν μπορέσει να ασκήσει το επάγγελμά του στο κράτος μέλος υποδοχής, γνώσεις του δικαίου αυτού του κράτους πιστοποιούμενες με δίπλωμα συγχέεται με τη συλλογιστική που ακολουθεί σε σχέση με τις προϋποθέσεις προσβάσεως στο επάγγελμα.

αντίληψη εκφράζει, ιδίως, το Ηνωμένο Βασίλειο.

58. Ούτε η Συνθήκη ούτε το παράγωγο δίκαιο ούτε η νομολογία του Δικαστηρίου παρέχουν αξιόπιστα στοιχεία που επιτρέπουν να κριθεί το ζήτημα υπέρ της μίας ή της άλλης ερμηνείας. Τα κείμενα χρησιμοποιούν αδιακρίτως και με κατάδηλη έλλειψη ακριβείας εκφράσεις όπως «πρόσβαση στο επάγγελμα», «πρόσβαση στις δραστηριότητες» και «άσκηση των δραστηριοτήτων».

59. Υπό τις συνθήκες αυτές, νομίζω ότι είναι αναπόφευκτο να προτιμηθεί η δεύτερη ερμηνεία, διότι αυτή είναι ακριβώς που περιορίζει στο ελάχιστο το δικαίωμα της ελεύθερης εγκαταστάσεως.

Πράγματι, δεν πρέπει να λησμονείται ότι η ελεύθερη κυκλοφορία είναι ένας από τους πρωταρχικούς σκοπούς της Συνθήκης ο οποίος, επιπλέον, παρέχει ατομικώς σε κάθε εργαζόμενο της Κοινότητας το θεμελιώδες δικαίωμα της ελεύθερης προσβάσεως στην απασχόληση [25]. Εξάλλου, όσο θεμιτή κι αν είναι μία τέτοια απαίτηση, το γεγονός ότι ορισμένα κράτη μέλη εξαρτούν την άσκηση ορισμένων επαγγελμάτων από την κατοχή τίτλου συνιστά εμπόδιο στην αποτελεσματική άσκηση της διασφαλιζόμενης από τη Συνθήκη ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων [26]. Με άλλα λόγια, αν η ελεύθερη κυκλοφορία και, κατά συνέπεια, η ελεύθερη εγκατάσταση συνιστούν τον κανόνα, τα εθνικά περιοριστικά μέτρα, που τα κράτη μέλη μπορούν να διατηρούν υπό ορισμένες προϋποθέσεις, είναι η εξαίρεση.

Για να εξαλείψει αυτά τα εμπόδια, η Κοινότητα απέκτησε την εξουσία εκδόσεως οδηγιών αμοιβαίας αναγνωρίσεως των τίτλων και συντονισμού, με τις οποίες έλαβε υπόψη το γενικό συμφέρον που επιδιώκουν τα διάφορα κράτη μέλη και θέσπισε ένα επίπεδο προστασίας του συμφέροντος αυτού που της φαίνεται αποδεκτό [27]. Σ' αυτό ακριβώς το πλαίσιο εντάσσονται οι διατάξεις του άρθρου 57, ειδικότερα δε, καθόσον μας ενδιαφέρει εδώ, οι παράγραφοι 1 και 2 αυτού.

Όμως, η Συνθήκη, για την έκδοση των οδηγιών που προβλέπει στο σημείο αυτό, παραπέμπει στη διαδικασία του άρθρου της 189 Β (νυν, κατόπιν τροποποιήσεως, άρθρου 251 ΕΚ), που δημιουργεί ένα σύστημα συναποφάσεως μεταξύ του Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, όπου το Συμβούλιο αποφασίζει με ειδική πλειοψηφία. Στο Συμβούλιο πρέπει να υπάρχει ομοφωνία κατόπιν διαβουλεύσεως με το Κοινοβούλιο μόνο στις περιπτώσεις της δεύτερης φράσης της παραγράφου 2 του άρθρου 57. Εφόσον η συναπόφαση συνιστά τον κανόνα, η ομοφωνία είναι η εξαίρεση. Επιπλέον, το να ερμηνεύονται διασταλτικώς οι τομείς στους οποίους απαιτείται η διαδικασία της συναποφάσεως συμβάλλει στην ενίσχυση της συμμετοχής του Κοινοβουλίου στη νομοθετική διαδικασία της Ευρωπαϊκής Ενώσεως. Η συμμετοχή αυτή απηχεί, στο επίπεδο της Κοινότητας, μια θεμελιώδη δημοκρατική αρχή, κατά την οποία οι λαοί συμμετέχουν στην άσκηση της

25 — Ήδη προπαρατεθείσα απόφαση Heylens κ.λπ., σκέψεις 8 και 14.

26 — Ήδη προπαρατεθείσες αποφάσεις Patrick, σκέψη 16, και Heylens, σκέψη 11.

27 — Ήδη παρατεθείσα απόφαση Γερμανία κατά Κοινοβουλίου και Συμβουλίου, σκέψη 17.

εξουσίας μέσω συνελεύσεως των αντιπροσώπων τους [28].

60. Ο διπλός χαρακτήρας ως εξαιρέσεως — στο ουσιαστικό και στο διαδικαστικό επίπεδο — της διατάξεως της δεύτερης φράσης της παραγράφου 2 του άρθρου 57 επιβάλλει να ερμηνεύεται συσταλτικά και να προτιμάται, όταν είναι δυνατές δύο ερμηνείες, αυτή που εντάσσεται καλύτερα στη λογική αυτού του άρθρου και στη γενική οικονομία της Συνθήκης.

61. Γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο είναι θεμιτό να συναχθεί προσωρινά ότι το καθεστώς εξομοιώσεως, του άρθρου 10 και, συγκεκριμένα, της παραγράφου 1 αυτού δεν συνεπάγεται καμία τροποποίηση των υφισταμένων νομοθετικών αρχών του συστήματος που διέπει τα επαγγέλματα όσον αφορά την κατάρτιση και τις προϋποθέσεις προσβάσεως [29].

Όπως και το σύστημα που θεσπίστηκε με το άρθρο 2, το σύστημα αυτό δεν σκοπεί στην τροποποίηση των προϋποθέσεων από τις οποίες οι εθνικές ρυθμίσεις εξαρτούν την πρόσβαση σε επάγγελμα.

Θεωρώ ότι αποτελεί συναφώς αποκαλυπτικό στοιχείο το ότι η οδηγία 89/48, η οποία ρυθμίζει ακριβώς το ίδιο θέμα (ήτοι την άσκηση υπό τον τίτλο του κράτους υποδοχής μέσω συνδυασμού του τίτλου καταγωγής και ενός χρονικού διαστήματος πρακτικής ασκήσεως προσαρμογής ή δοκιμασίας επάρκειας), δεν εκδόθηκε καν βάσει της πρώτης και της τρίτης φράσεως του άρθρου 57, παράγραφος 2, αλλ' αντιθέτως βάσει της παραγράφου 1 αυτού (αμοιβαία αναγνώριση των διπλωμάτων, πιστοποιητικών και άλλων τίτλων) [30].

62. Παρόμοιοι λόγοι με ωθούν να διερωτηθώ αν η τροποποίηση, εάν υποτεθεί ότι υφίσταται τροποίηση, θίγει τις *νομοθετικές αρχές* που υφίστανται εντός κράτους μέλους, τουλάχιστον όσον αφορά την πρόσβαση σε επάγγελμα, ή αν έχει απλώς επίπτωση στους τρόπους εφαρμογής τους. Κατ' ουσίαν, η οδηγία περιορίζεται στη γενίκευση της διατυπώσεως που συνίσταται στη χορήγηση της εξομοιώσεως με τους υποψηφίους που έχουν πραγματοποιήσει πρακτική άσκηση προσαρμογής επί τρία έτη, διατύπωση που η οδηγία 89/48 είχε προτείνει ως δυνατότητα επιλογής (βλ. ανωτέρω το σημείο 7).

28 — Απόφαση της 11ης Ιουνίου 1991, C-300/89, Επιτροπή κατά Συμβουλίου (Συλλογή 1991, σ. I-2867, σκέψη 20).

29 — Το γεγονός ότι η Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη που περιέλαβε τη δεύτερη φράση στο άρθρο 57, παράγραφος 2, έχει ιστορική εξήγηση που ενισχύει την ερμηνεία μου. Αυτό για το οποίο επρόκειτο συγκεκριμένα ήταν να απαιτείται η ομοφωνία στο Συμβούλιο προκειμένου να είναι δυνατή η τροποποίηση του γερμανικού *εθνικού συστήματος* του Meisterbrief που εφαρμοζόταν σε ορισμένα επαγγέλματα βιοτεχνών.

30 — Το ίδιο συμβαίνει με ορισμένο αριθμό άλλων οδηγιών που σκοπούν στην ελευθέρωση ειδικών επαγγελμάτων. Έτσι, η οδηγία 82/389 επιτρέπει στον διακανούμενο κομμωτή να ασκεί το επάγγελμά του εντός του κράτους μέλους υποδοχής του χωρίς να κατέχει τον απαιτούμενο εντός αυτού τίτλο, όταν μπορεί να αποδείξει επαρκή πείρα εντός του κράτους καταγωγής του. Αυτό δεν εμπόδισε το Δικαστήριο να αναγνωρίσει ότι «από την τέταρτη και πέμπτη αιτιολογική σκέψη προκύπτει ότι αυτή δεν αποσκοπεί στην εναρμόνιση των όρων που προβλέπουν οι εθνικές νομοθεσίες για την πρόσβαση στο επάγγελμα του κομμωτή και την άσκησή του» (ήδη παρατεθείσα απόφαση Aubertin κ.λπ., σκέψη 12). Το Δικαστήριο έκρινε, με το ίδιο πνεύμα, σε σχέση με την οδηγία 67/43/ΕΟΚ του Συμβουλίου της 12ης Ιανουαρίου 1967, περί πραγματοποιήσεως του δικαιώματος εγκαταστάσεως και της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών των μη μισθωτών δραστηριοτήτων που υπάγονται: 1) στον τομέα των «συναλλαγών επί ακινήτων (εκτός 6401)» (ομάδα ex 640 ΔΤΤΒ), 2) στον τομέα ορισμένων υπηρεσιών παρεχομένων σε επιχειρήσεις που δεν έχουν ταξινομηθεί αλλού (ομάδα 839 ΔΤΤΒ) (ΕΕ ειδ. έκδ. 06/001, σ. 64), ότι η οδηγία αυτή «περιορίζεται στο να απαιτεί την κατάργηση κάθε άμεσης ή έμμεσης διακρίσεως λόγω ιθαγενείας, αλλά δεν αποβλέπει στην εναρμόνιση των προϋποθέσεων οι οποίες προβλέπονται στις εθνικές κανονιστικές ρυθμίσεις που διέπουν την ανάληψη και την άσκηση του επαγγέλματος του κτηματομεσίτη» (ήδη παρατεθείσα απόφαση López Brea και Hidalgo Palacios, σκέψη 15).

63. Ακόμη και αν υποτεθεί ότι η οδηγία ρυθμίζει τις θεμελιώδεις πτυχές του καθεστώτος προσβάσεως σε ένα επάγγελμα, θα έπρεπε ακόμη να αποδειχθεί, για να μπορεί να ευδοκημήσει ο λόγος αυτός, ότι υπήρξε *τροποποίηση* στο καθεστώς αυτό. Είναι κεφαλαιώδους σημασίας, για την εξέταση αυτής της προϋποθέσεως, να διατυπωθεί η αρχή για την οποία πρόκειται με τη μεγαλύτερη ακρίβεια.

64. Στο κείμενο του δικογράφου της προσφυγής του, το Μεγάλο Δουκάτο του Λουξεμβούργου δεν χρησιμοποιεί πάντοτε τους ίδιους όρους, μιλώντας άλλοτε μεν για «θεμελιώδη νομοθετική αρχή του επαγγέλματος του δικηγόρου, κοινή σε όλα τα κράτη μέλη, κατά την οποία πρόκειται για επάγγελμα στο οποίο πρόσβαση μπορούν να έχουν μόνο τα πρόσωπα που έχουν τα δέοντα προσόντα στο πλαίσιο του εθνικού δικαίου» [31], άλλοτε δε για «θεμελιώδη αρχή... που υποχρεώνει τους διακινούμενους δικηγόρους να αποκτούν τη γνώση του δικαίου της χώρας υποδοχής» [32].

65. Εν κατακλείδι, αν διατυπωθεί γενικώς, η νομοθετική αρχή στην οποία αναφέρεται το Μεγάλο Δουκάτο του Λουξεμβούργου είναι η αρχή κατά την οποία κάθε πρόσωπο που επιθυμεί να έχει πρόσβαση στο επάγγελμα του δικηγόρου εντός συγκεκριμένου κράτους μέλους οφείλει να κατέχει τις αναγκαίες γνώσεις και προσόντα στο πλαίσιο του δικαίου αυτού του κράτους. Μολονότι μπορώ να αποδεχτώ ότι υφίσταται μια παρόμοια αρχή σε όλα τα κράτη μέλη, δεν προσυπογράφω εντούτοις στο υπόλοιπο μέρος της επιχειρηματολογίας του Μεγάλου Δουκάτου του Λουξεμβούργου.

66. Κατά το προσφεύγον, η οδηγία καταργεί την υποχρέωση κάθε δικηγόρου να γνωρίζει το δίκαιο του κράτους εντός του οποίου επιθυμεί να ασκήσει το επάγγελμά του, καθόσον εξαλείφει την αναγκαιότητα μιας δοκιμασίας επάρκειας.

67. Φρονώ ότι το Μεγάλο Δουκάτο του Λουξεμβούργου συγχέει το γεγονός με το τεκμήριο υπάρξεώς του, το υποστατό των γνώσεων και προσόντων με τις ενδείξεις που επιτρέπουν την αξιολόγησή της.

Πράγματι, η επιτυχία σε δοκιμασία επάρκειας επιτρέπει απλώς το τεκμήριο ότι ο υποψήφιος έχει ορισμένο επίπεδο γνώσεων και δεν συγχέεται με αυτές τις ίδιες τις γνώσεις των οποίων αποτελεί απλώς την «απόδειξη» κατά μεταφορική έννοια.

68. Το άλλο μέσο που γίνεται γενικώς δεκτό ως ικανό να στηρίξει το τεκμήριο ή, καλύτερα, μια ισχυρή ένδειξη της αποκτήσεως ορισμένων προσόντων είναι η απόκτηση κατάλληλης πείρας.

31 — Σελίδα 17 του δικογράφου της προσφυγής.

32 — Σελίδα 18 του δικογράφου της προσφυγής. Θίγοντας την αρχή αυτή, η οδηγία θέτει τέλος στη νομοθετική αρχή, που ισχύει στο Μεγάλο Δουκάτο του Λουξεμβούργου, του ελέγχου των γνώσεων του λουξεμβουργιανού δικαίου κάθε υποψηφίου για την άσκηση του επαγγέλματος του δικηγόρου, αρχή που καθιερώθηκε λόγω του γεγονότος ότι το Μεγάλο Δουκάτο του Λουξεμβούργου δεν διαθέτει δικό του πανεπιστήμιο και οι νέοι του κάνουν τις πανεπιστημιακές τους σπουδές στο εξωτερικό. Στην πραγματικότητα, αυτό είναι ακριβές μόνον όσον αφορά τους υποψηφίους που έχουν ήδη τίτλο δικηγόρου χορηγηθέντα εντός άλλου κράτους μέλους.

Στον Μεσαίωνα, ο Αλφόνσος ο Δέκατος ο Σοφός, Βασιλιάς της Καστίλης και Λεόν (1252-1284), έγραφε στο βιβλίο του Libro de las Leyes o Partidas [33] ότι «todo ome que fuere sabidor de derecho o del fuero o de la costumbre de la tierra, porque lo aya usado como oficio por de grand tiempo, puede ser abogado por otro» («οποιοσδήποτε έχει στη γνώση του δικαίου ή των ηθών ή του εθίμου της περιοχής ως εκ του ότι έχει κάνει επί μακρό χρόνο χρήση αυτής λόγω του επαγγέλματός του μπορεί να είναι ο δικηγόρος ενός άλλου») [34].

Σε μια πιο πρόσφατη εποχή, η αποφασιστική σημασία που έχει ο χρόνος στην κατάρτιση των δικηγόρων αναγνωρίστηκε από το κοινοτικό δίκαιο και, κατά συνέπεια, από τα διάφορα εθνικά δίκαια.

69. Όπως εξέθεσα, η οδηγία 89/48 προέβλεπε ήδη, στο άρθρο 4, παράγραφος 1, στοιχείο β', αυτής, ότι ο διακινούμενος εργαζόμενος μπορούσε να ασκεί, το επάγγελμά του υπό τον τίτλο του κράτους υποδοχής, αφού πραγματοποιήσει πρακτική άσκηση προσαρμογής επί τρία έτη. Μολονότι αληθεύει ότι η οδηγία αυτή επέτρεπε στα κράτη μέλη να απαιτούν από τους δικηγόρους να υποστούν επιτυχώς δοκιμασία επάρκειας — πράγμα που έπραξε εξάλλου η μέγιστη πλειονότητα των κρατών μελών — είναι εξ ίσου αληθές ότι το αργότερο από της ενάρξεως ισχύος της οδηγίας 89/48 υφίσταται κατ' αρχήν η δυνατότητα των δικηγόρων να ενταχθούν στο επάγγελμα του κράτους μέλους υποδοχής, χωρίς να χρειάζεται να επιτύχουν σε δοκιμασία επάρκειας.

70. Το Δικαστήριο αναγνώρισε επίσης τη σημασία της κτηθείσας πείρας ως ενδείξεως της κατοχής επαγγελματικής επάρκειας στο συγκεκριμένο πλαίσιο του επαγγέλματος του δικηγόρου. Στην υπόθεση Βλασοπούλου, ήδη παρατεθείσα, η άδεια ασκήσεως του επαγγέλματος του δικηγόρου στη Γερμανία δεν παρασχέθηκε σε Ελληνίδα δικηγόρο, διότι δεν είχε σπουδάσει νομικά στη Γερμανία και δεν είχε πετύχει στις δύο κρατικές εξετάσεις που προβλέπονται από τη γερμανική νομοθεσία. Το Δικαστήριο έκρινε, πρώτον, ότι η αρμόδια αρχή του κράτους μέλους ήταν υποχρεωμένη, σύμφωνα με το άρθρο 52, να συγκρίνει τις γνώσεις και τα προσόντα που πιστοποιούνται με το αλλοδαπό δίπλωμα προς τους όρους που επιβάλλονται στους ημεδαπούς. Στην περίπτωση κατά την οποία από τη σύγκριση αυτή προκύπτει μερική μόνο αντιστοιχία, οι εθνικές αρχές πρέπει ακόμη να ελέγξουν «αν μπορεί να γίνει επίκληση των γνώσεων που αποκτήθηκαν στο κράτος μέλος υποδοχής, στο πλαίσιο είτε ενός κύκλου σπουδών είτε πρακτικής πείρας, προκειμένου να αποδείξει ο ενδιαφερόμενος ότι απέκτησε τις γνώσεις που του έλειπαν» [35]. Δεν είναι περιττό να υπομνηστεί ότι η συλλογιστική που ακολούθησε το Δικαστήριο στην απόφαση αυτή στηρίχθηκε αποκλειστικά στη Συνθήκη.

71. Όμως, η προσβαλλόμενη οδηγία δεν κάνει τίποτε άλλο από το να κωδικοποιεί αυτή τη νομολογία με εξαίρεση αυτό το χαρακτηριστικό ότι εναπόκειται πλέον στον υποψήφιο, και όχι στο κράτος μέλος, να επιλέξει μεταξύ της δοκιμασίας επάρκειας και της πρακτικής ασκήσεως. Η πρόοδος αυτή είναι σύμφωνη προς το άρθρο 57, το οποίο δεν έχει άλλο σκοπό από το να «διευκολύνει

33 — Τα Επτά Μέρη αποτελούν αξιοθαύμαστη προσπάθεια λογικής εναρμονίσεως του ρωμαϊκού και του κανονικού δικαίου. Μολονότι η λαϊκή εύνοια της οποίας απέλαυον τα παραδοσιακά καστιλιάνικα έθιμα τους αποστέρησαν νομικής ισχύος, ενέπνευσαν τις αποφάσεις του Tribunal Supremo τυου βασιληά και συνέβαλαν στον σχηματισμό της νοοτροπίας των νέων νομικών. Η πρακτική επίδραση αυτών των κανόνων και αρχών ήταν αισθητή μέχρι προσφάτως.

34 — Νόμος 2 του τίτλου 6 του μέρους III.

35 — Σκέψη 20.

την ανάληψη και την άσκηση μη μισθωτών δραστηριοτήτων».

Είναι κατανοητό ότι υπάρχουν υποστηρικτές και της μίας και της άλλης μεθόδου [36], όπως υπάρχει ο ένας ή ο άλλος τύπος δοκιμασίας ή πείρα περισσότερων ή λιγότερων ετών. Αντιθέτως, οι προσωπικές προτιμήσεις δεν μπορούν να αναχθούν σε νομικά κριτήρια.

72. Για να εκφραστώ με συντομία, θεωρώ ότι επιτρέποντας την πλήρη ένταξη του διακινούμενου εργαζομένου, ο οποίος υποχρεούται προηγουμένως να αποδείξει ότι άσκησε πραγματική και τακτική επαγγελματική δραστηριότητα επί τρία τουλάχιστον έτη στον τομέα του δικαίου του κράτους υποδοχής, περιλαμβανομένου του κοινοτικού δικαίου, η οδηγία επηρεάζει απλώς το μέσο με το οποίο πιστοποιούνται οι νομικές γνώσεις και προσόντα που δεν καλύπτονται από τον τίτλο καταγωγής, με επιφύλαξη της αρχής κατά την οποία κάθε υποψήφιος για το επάγγελμα του δικηγόρου οφείλει να έχει τις αναγκαίες γνώσεις και προσόντα στον νομικό τομέα στον οποίο προτίθεται να ασκήσει το επάγγελμά του.

73. Δεν θέλω να τελειώσω αφήνοντας άνευ εξετάσεως ορισμένες παρατηρήσεις που διατυπώθηκαν κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση.

Σε σχέση με το ζήτημα αν το κείμενο του άρθρου 10, παράγραφος 1, επιτρέπει να συναχθεί ότι ο δικηγόρος που άσκησε το επάγγελμά του επί τρία έτη αποκλειστικά στον τομέα του κοινοτικού δικαίου δικαιούται της πλήρους εντάξεως στο κράτος υποδοχής του, πρέπει να υπομνηστεί ότι το κοινοτικό δίκαιο αποτελεί αναπόσπαστο μέρος του δικαίου των κρατών μελών και, με εξαίρεση το μέρος που αφορά τις διαφορές επί θεσμικού επιπέδου, εφαρμόζεται σε ένα εθνικό νομικό πλαίσιο. Κατά τα λοιπά, εναπόκειται στο οικείο κράτος μέλος, περιλαμβανομένων των δικαστηρίων του, και, ενδεχομένως, στο Δικαστήριο να ερμηνεύουν το ακριβές περιεχόμενο των διατάξεων της οδηγίας [37].

Επιπροσθέτως, ο εκπρόσωπος του προσφεύγοντος διευκρίνισε ότι το άρθρο 10, παράγραφος 1, της οδηγίας επιτρέπει στον δικηγόρο να επιτύχει την πλήρη ένταξη στο κράτος υποδοχής του, ακόμη και αν έχει αποδειχθεί ότι δεν κατέχει τις απαιτούμενες γνώσεις λόγω του ότι δεν πέτυχε στη δοκιμασία επάρκειας που προβλέπει η οδηγία 89/48. Το επιχείρημα αυτό είναι απατηλό: η δοκιμασία επάρκειας χρησιμεύει αποκλειστικά στη θεμελίωση τεκμηρίου γνώσεως. Το γεγονός ότι δεν επιτυγχάνει ένας υποψήφιος σ' αυτή του στερεί αυτό το μέσο αποδείξεως,

36 — Έτσι, ορισμένοι επικρότησαν το γεγονός ότι η νέα οδηγία ευνοεί «την πρακτική άσκηση πέραν της θεωρητικής γνώσεως που επιτυγχάνεται από τα συγγράμματα» (Nebbia, P.: The New Directive on Lawyers' Establishment: Uses and Abuses, *European Current Law Yearbook*, 1998, σ. xliii, ειδικότερα σ. xlv), ενώ άλλοι θεωρούν ότι «δεν φαίνεται δυνατή η παραίτηση από αξιόπιστους μηχανισμούς ελέγχου που επιτρέπουν τη πιστοποίηση κάποιου ελαχίστου επιπέδου νομικών γνώσεων» (Henssler, M.: «Der lange Weg zur EU-Niederlassungsrichtlinie für die Anwaltschaft», *Zeitschrift für europäisches Privatrecht*, 1999, σ. 689, ειδικότερα, σ. 704, ο οποίος παρά ταύτα θεωρεί ότι η οδηγία δεν θίγει τις εθνικές νομοθετικές αρχές που αφορούν την κατάρτιση και τις προϋποθέσεις προσβάσεως).

37 — Οι όροι «τακτικοί» και «πραγματικοί» αποτελούν επίσης ακαθόριστες νομικές έννοιες των οποίων η ερμηνεία θα προσφερθεί πιθανώς για αντιμαχόμενες απόψεις. Υπό την έννοια αυτή, βλ. Ewig, E.:Verwirklichung der Niederlassungsfreiheit für Rechtsanwälte in der EU und im EWR, *Neue Juristische Wochenschrift*, 1999, αριθ. 4, σ. 248, ειδικότερα, σ. 252.

αλλά δεν δημιουργεί το τεκμήριο ότι δεν κατέχει τα προσόντα αυτά [38].

74. Θεωρώ, για όλους τους λόγους που μόλις προεξέθεσα, ότι ο δεύτερος λόγος πρέπει να απορριφθεί.

Γ — *Επί της παραβάσεως του άρθρου 190 της Συνθήκης*

75. Κατά το άρθρο 190:

«Οι κανονισμοί, οι οδηγίες και οι αποφάσεις που εκδίδονται από κοινού από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο, καθώς και οι κανονισμοί, οι οδηγίες και οι αποφάσεις του Συμβουλίου ή της Επιτροπής, πρέπει να αιτιολογούνται και να αναφέρονται στις προτάσεις ή γνώμες που απαιτούνται κατά την παρούσα Συνθήκη.»

76. Το Μεγάλο Δουκάτο του Λουξεμβούργου ισχυρίζεται ότι η οδηγία δεν παρέχει «καμία αιτιολόγηση της επιλογής στην οποία προέβη ο κοινοτικός νομοθέτης να θέσει επί ίσης βάσεως, από της απόψεως της εγκαταστάσεως, τους διακινούμενους δικηγόρους που ασκούν το επάγγελμά τους υπό τον τίτλο καταγωγής με αυτούς που επιλέγουν για την ένταξή τους να φέρουν το τίτλο του κράτους υποδοχής».

77. Οφείλω, αμέσως, να παραδεχθώ ότι δεν καταλαβαίνω ακριβώς σε τι αναφέρεται το προσφεύγον: η οδηγία δεν αντιμετωπίζει τους μεν και τους δε με τον ίδιο τρόπο. Ενώ οι πρώτοι έχουν το δικαίωμα να ασκούν μονίμως, σε κάθε άλλο κράτος μέλος, τις ίδιες δραστηριότητες με τους ημεδαπούς δικηγόρους (άρθρο 2), οι δεύτεροι υπόκεινται επιπλέον στις προϋποθέσεις εξομοιώσεως που προβλέπονται από το άρθρο 10.

78. Υπό τις συνθήκες αυτές, είναι δύσκολο να γίνει αντιληπτό σε τι συνίσταται η έλλειψη αιτιολογίας που προβάλλει το Μεγάλο Δουκάτο του Λουξεμβούργου. Επιπροσθέτως, όπως υπογράμμισαν το Κοινοβούλιο και το Βασίλειο της Ισπανίας, ο λόγος αυτός, όπως αναπτύχθηκε, δεν έχει ως σκοπό τόσο την επίκριση κατά του προοιμίου της οδηγίας όσο να βάλει κατά των ουσιαστικών διατάξεών της, χρησιμοποιώντας προς τούτο τα επιχειρήματα που διατυπώθηκαν προς στήριξη των δύο προηγουμένων λόγων.

79. Συγκεκριμένα, το Μεγάλο Δουκάτο του Λουξεμβούργου εκθέτει στο δικόγραφο της προσφυγής ότι:

«Η τρίτη αιτιολογική σκέψη του προοιμίου συνιστά απλώς έναν ισχυρισμό και μια βεβαίωση του ζητουμένου: οι δικηγόροι που δεν θα μπορούν να ενταχθούν ταχέως "πρέπει να μπορούν... να συνεχίσουν τη δραστηριότητά τους υπό τον επαγγελματικό τίτλο καταγωγής".

38 — Είναι ίσως χρήσιμο να διερωτηθούμε πως οι δικηγόροι (ή δικαστές) εν ενεργεία θα ήταν σε θέση να επιτύχουν στις εξετάσεις που επιτρέπουν τη νομική σταδιοδρομία.

Η πέμπτη αιτιολογική σκέψη περιέχει μια προδήλως αναληθή διαπίστωση: μολονότι είναι ακριβές ότι οι διασυνοριακές υποθέσεις βαίνουν αυξανόμενες και απαιτούν την κινητοποίηση ομάδων προσώπων που διαθέτουν ποικίλα προσόντα στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου, του κοινοτικού δικαίου και των εθνικών δικαίων, είναι εσφαλμένο να υποστηρίζεται ότι οι χρήστες του δικαίου έχουν ανάγκη να προστρέχουν σε εγκατεστημένους επαγγελματίες που δεν διαθέτουν κανένα προσόν αναγνωρισμένο στο πλαίσιο του δικαίου του κράτους υποδοχής τους, οι οποίοι όμως, παρά ταύτα, έχουν πλήρη προσόντα που γίνονται δεκτά στο πλαίσιο αυτού του δικαίου.

Η ένατη αιτιολογική σκέψη παριστά ως μόνη εγγύηση του καταναλωτή το γεγονός ότι αυτός είναι πληροφορημένος για τον επαγγελματικό τίτλο του διακινουμένου εργαζομένου που έχει εγκατασταθεί. Αυτή η καθαρά τυπική προστασία συνιστά αυταπάτη και δεν μπορεί να θεωρηθεί ως αιτιολόγηση της πραγματοποιηθείσας επιλογής.

Ως προς τη δέκατη αιτιολογική σκέψη, περιορίζεται να διευκρινίσει τον προκριθέντα μηχανισμό ελαφρύνσεως των περιορισμών, ήτοι την επέκταση στους εγκατεστημένους δικηγόρους του ευνοϊκού καθεστώτος που παρέχεται στους παρέχοντες υπηρεσίες. Δεν ανευρίσκεται συναφώς καμία σοβαρή αιτιολόγηση της αναγκαιότητας της πραγματοποιηθείσας επιλογής και του γεγονότος ότι η οδηγία παρεκκλίνει από την ουσιώδη αρχή που καθιερώνεται με το άρθρο 52 της Συνθήκης.»

80. Όσον αφορά την υποχρεώση αιτιολογήσεως των πράξεων, πρέπει να υπομνηστεί ότι το άρθρο 190 επιβάλλει ότι όλες οι πράξεις στις οποίες αναφέρεται πρέπει να εκθέτουν τους λόγους που οδήγησαν το θεσμικό όργανο στην έκδοσή τους, ούτως ώστε το Δικαστήριο να μπορεί να ασκεί τον έλεγχό του, τα δε κράτη μέλη, αλλά και οι ενδιαφερόμενοι, να λαμβάνουν γνώση των προϋποθέσεων υπό τις οποίες τα κοινοτικά όργανα εφάρμοσαν τη Συνθήκη [39].

81. Θεωρώ ότι η οδηγία είναι πράγματι σύμφωνη προς την υποχρέωση αυτή όσον αφορά τους δύο ίδιους νεοτερισμούς που εισάγει, ήτοι τη δυνατότητα για τους διακινούμενους δικηγόρους να εγκαθίστανται μονίμως υπό τον τίτλο καταγωγής τους και να εντάσσονται στη χώρα υποδοχής υπό τις προϋποθέσεις που προβλέπονται από το άρθρο 10.

82. Ειδικότερα, η τρίτη αιτιολογική σκέψη, μακρά του να διατυπώνει μια αρχή ευρέσεως του ζητουμένου, περιορίζεται στην απαρίθμηση των διαφόρων δυνατοτήτων: την ενσωμάτωση μέσω της επιτυχίας στην δοκιμασία που προβλέπεται από την οδηγία 89/48 και τους δύο νέους τρόπους που προβλέπει η οδηγία.

83. Η πραγματική δικαιολόγηση των δύο αυτών κύριων μέτρων εκτίθεται, όντως, στην πέμπτη, την έκτη και τη δέκατη τέταρτη αιτιολογική σκέψη. Η οδηγία θα πρέπει συγκεκριμένα να διευκολύνει την ενσωμάτωση των δικηγόρων στο κράτος μέλος υποδοχής τους και να καθιστά δυνατή την ανταπόκριση στην αυξανόμενη ζήτηση νομικών συμβουλών κατά τις διασυνοριακές συναλλαγές στις οποίες εμπλέκονται το διεθνές, το κοινοτικό και τα εθνικά δίκαια (πέμπτη αιτιολογική σκέψη· βλ. ανωτέρω το σημείο 9).

39 — Βλ., ειδικότερα, την ήδη παρατεθείσα απόφαση Γερμανία κατά Κοινοβουλίου και Συμβουλίου, σκέψη 25.

Η οδηγία αιτιολογείται επίσης λόγω της διαφοράς των νομοθεσιών των διαφόρων κρατών μελών όσον αφορά τη δυνατότητα των δικηγόρων να εγκαθίστανται μονίμως υπό τον τίτλο καταγωγής τους, διαφοράς που εκφράζεται με στρεβλώσεις του ανταγωνισμού και συνιστά εμπόδιο στην ελεύθερη κυκλοφορία (έκτη αιτιολογική σκέψη· βλ. ανωτέρω το σημείο 10).

Όσον αφορά τις λεπτομέρειες εντάξεως που προβλέπονται από το άρθρο 10, η οδηγία αιτιολογείται με αναφορά στα άρθρα 48 και 52 της Συνθήκης, όπως έχουν ερμηνευθεί από το Δικαστήριο, τα οποία υποχρεώνουν το κράτος μέλος υποδοχής να λαμβάνει υπόψη την κτηθείσα στο έδαφός του επαγγελματική πείρα. Η οδηγία διευκρινίζει υπό την έννοια αυτή ότι «μετά από τρίτη πραγματική και τακτική δραστηριότητα στο κράτος μέλος υποδοχής και σε θέματα δικαίου του εν λόγω κράτους μέλους, συμπεριλαμβανομένου του κοινοτικού δικαίου, είναι εύλογο να τεκμαίρεται ότι οι δικηγόροι αυτοί έχουν αποκτήσει τα προσόντα που απαιτούνται για την πλήρη ένταξή τους στο δικηγορικό επάγγελμα του κράτους μέλους υποδοχής» και ότι, κατά συνέπεια, «στο τέλος αυτής της περιόδου ο δικηγόρος πρέπει να είναι σε θέση να αποκτήσει τον επαγγελματικό τίτλο αυτού του κράτους εφόσον μπορεί, με την επιφύλαξη σχετικού ελέγχου, να αποδείξει επαγγελματική επάρκεια στο κράτος μέλος υποδοχής» (δέκατη τέταρτη αιτιολογική σκέψη).

84. Επομένως, θεωρώ ότι, όταν εξέδωσαν την οδηγία, το Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο εκπλήρωσαν δεόντως την υποχρέωση αιτιολογήσεως που υπέχουν από το άρθρο 190 της Συνθήκης. Κατά συνέπεια, ο τρίτος και τελευταίος λόγος πρέπει να απορριφθεί.

V — Πρόταση

85. Ενόψει των προηγουμένων σκέψεων, προτείνω στο Δικαστήριο να απορρίψει την προσφυγή ακυρώσεως που άσκησε το Μεγάλο Δουκάτο του Λουξεμβούργου κατά της οδηγίας 98/5/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 16ης Φεβρουαρίου 1998, για τη διευκόλυνση της μόνιμης άσκησης του δικηγορικού επαγγέλματος σε κράτος μέλος διάφορο εκείνου στο οποίο αποκτήθηκε ο επαγγελματικός τίτλος, και να καταδικάσει το προσφεύγον κράτος στα δικαστικά έξοδα.